

41. årgang / 2018 / nr. 2

TOLD- OG SKATTEHISTORISK TIDSSKRIFT

zuse

Told- og skatte-, by- og øhistorie
Tre toldergenerationer – Lilliefeld
Fra grænsebetjent til toldinspektør
Fremgang, krise og stilstand
Læsø Land
Overmod og Afmagt

Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad
for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977.

Bestyrelsens medlemmer er

Forlagschef, mag.art Henrik Fode (næstformand, fungerende formand), Aarhus.
Museumsinspektør, souschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen (redaktør), Frederikshavn.

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen (sekretær), Birkerød.

Chefkonsulent Anders Bech Christensen (kasserer), København.

Underdirektør Preben Buchholtz, København.

Chefkonsulent Taus P. Hellekov, Næstved.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og
Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, telefon 72 37 03 44
eller på www.zise.dk. Kontingentet andrager 120 kr. om året for enkeltmedlemmer,
1.000 kr. for institutioner og firmaer, og biblioteker kan tegne abonnement
for 120 kr.

Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren

Museumsinspektør, souschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen,

Kystmuseet, Dr. Margrethes Vej 6, 9900 Frederikshavn,

hgn@kystmuseet.dk, tlf. 50 51 73 63,

eller til sekretæren specialkonsulent Gunnar Jakobsen,

Lyngholmen 5, 3460 Birkerød, gj.ccta@post.tele.dk, tlf. 38 86 11 51.

www.zise.dk

ISSN 001 05-8355 – Grafisk produktion: Merco Print

Forsideillustration:

Anne Nielsdatter Badens og Peder Hansen Lilliefelds våbener i Laxmandssalen i Skt. Marie Kirke i Helsingør.

Foto: Mogens Jensen.

Told- og skatte-, by- og øhistorie

Af Henrik Gjøde Nielsen

Det kommer næppe som nogen overraskelse for læserne af *Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, at kilderne til Øresundstoldens historie er noget nær uudtømmelige, i lokalt, regionalt, nationalt og internationalt perspektiv. Hertil må man føje det personalhistoriske perspektiv. Alle aspekter møder man i Mogens Jensens fortsatte arbejde med tolderne i Helsingør. I dette nummer af *Zise* er det de tre generationer Lilliefeldt 1470-1548, der står i centrum. Med vanlig grundighed følger Mogens Jensen Lilliefeldtoldernes egen historie, og sætter netop deres personalhistorier ind i såvel den nationale som den internationale historie. Artiklen føjer sig til Mogens Jensens øvrige artikler om Øresundstoldens historie, bragt i *Zise*.

Vi bliver ved emnet, men skifter sted og tid, med Johannes Holm Petersens erindringer om sin karriere i toldvæsenet 1964-2002. Her drejer det sig særligt om cigaretter, og de mangfoldige metoder, cigaretsmuglere i perioden anvendte for at få godset over grænsen, uden at toldvæsenet opdagede det. Det gjorde toldvæsenet i en del tilfælde. Smuglernes opfindsomhed var stor, toldernes større. Hvordan det gik for sig, beretter Johannes Holm Petersen om.

Som det vil være læsere af *Zise* bekendt, afgik tidsskriftets tidligere redaktør Ole Degn den 1. december 2017 ved døden. Ole Degn efterlod sig et stort set færdigt manuskript om de danske byers historie 1536-1720. Dette manuskript er nu blevet færdigbearbejdet og udgivet af Told-

og Skattehistorisk Selskab under titlen *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*, 2018, som anmeldes i herværende nummer.

Desuden behandles de told- og skattehistoriske aspekter i anmeldelsen af Bjarne Stoklunds store værk *Læsø Land*.

Vi rykker op i tid og ændrer fokus med Peter Lofts indsigtsfulde anmeldelse af professorerne Jørgen Grønnegaard Christensen og Peter Bjerre Mogensens bog *Overmod og Afmagt – Historien om det nye SKAT*, 2018. Peter Loft var selv tæt på begivenheder og forløb, og i visse sammenhænge også en del af historien, og bidrager med sin anmeldelse både til en nuancering af Jørgen Grønnegaard Christensens og Peter Bjerre Mogensens konklusioner i særdeleshed, og til hele diskussionen om det nye SKAT, som stort set alle har en mening om, i almindelighed. Vi havner altså i en diskussion, der fortsat pågår med uformindsket styrke. Der bliver til stadighed båret ved til dette bål.

Overordnet betragtet bevæger vi os i herværende nummer af *Zise* periodisk fra middelalder til nutid. De centrale temaer er for så vidt de samme: Nemlig dels spørgsmålet om at inddrive den nødvendige told og skat, som er forudsætningen for samfundets virke og sammenhængskraft, og dels bestræbelserne på at undgå at betale told og skat, hvor både metoderne til dette og metoderne til at undgå dette har skiftet over tid. Midlerne skifter, målet er det samme.

Tre toldergenerationer – Lilliefeld

Af Mogens Jensen

I trekvart århundrede varetog tre generationer af samme slægt fra engang først i 1470'erne til marts 1548 opkrævningen af Øresundstolden i Helsingør. Deres historie – og i sammenhæng hermed også toldens – skal i det følgende fortælles, men først lidt om Øresundstoldens oprindelse og udvikling, indtil slægten overtog tolderembedet.

Øresundstoldens oprettelse og udvikling i 1400-tallet

Første gang tanken om en told i Øresund har fundet nedslag i de eksisterende kilder er i et forhandlingsreferat fra et møde i 1423 mellem udsendinge fra Hansestæderne og kong Erik af Pommern.¹ Referatet knytter en forbindelse til den eksisterende toldordning for skibe, der besøgte Skånemarkedet. Skibe, der fra markedet satte kursen mod Vesteuropa, betalte told af skibet, men intet af lasten. Skibe, der sejlede ind i Østersøen, betalte derimod en afgift i skånsk mønt af deres last, men intet for skibet. I begge tilfælde var der tale om en udførselstold pålagt skibs- og varetransport fra Skånemarkedet.

Udviklingen i skibsbyggeriet til langt større skibe og ændringer i bytteforholdet mellem skånsk og lybsk mønt havde imidlertid svækket udbyttet af begge typer toldindtægter.² Af disse grunde bragte kongen et forslag om en told i Sundet på bane i en af tre skikkelser: 1) Alle skibe skulle stryge topsejlet og i told give, hvad man fandt redeligt, eller

2) Kongen skulle have halvdelen af alt vraggods eller 3) Skånetolden skulle forhøjes. Man valgte det sidste.³

Der anføres ikke noget om stedet, hvor topsejlet efter punkt 1 i givet fald skulle stryges. Der kan næppe have været tænkt på Helsingør som toldsted. Byen var på det tidspunkt endnu kun et fiskerleje lidt syd for den nuværende by, som fik sine første købstadsprivilegier i 1426,⁴ tre år efter forhandlingen fandt sted, og kort efter at borgen Krogen var blevet færdigbygget.

Det blev da som nævnt også ved tanken om told i Sundet i denne omgang. Men senest i 1429 var tolden en realitet. Det fremgår af, at i foråret dette år beder højesteren i Den tyske Ordensstat sine udsendinge til Danmark overbringe den danske konge sin tak, fordi han har tilladt en flåde af skibe toldfri gennemsejling af Sundet på deres udrejse, og beder dem forhandle sig til en toldfri hjemrejse for skibene.⁵ Taknemmeligheden skulle dog ikke vare længe.

Allerede i juli samme år skriver han i et brev til landsmesteren i Livland, at kongen i Danmark *hat eynen neuen czol uffgelegt*. I mange år har sejladsen været toldfri, skriver han, men da skippere fra England, Holland og Zeeland har accepteret den nye told, må skipperne fra Preussen og Livland gøre det samme.⁶

Den nye told var i modsætning til Skånetolden en transittold, der skulle erlægges ved enhver passage af Sundet, og ikke en udførselstold fra en bestemt lokalitet.

Og deri ligger vel just det nye i tolden.⁷

I september samme år hedder det i et brev sendt fra et møde mellem vendiske og preussiske hansestæder til de livlandske hansestæder, at kongen *enen umogeliken und unredliken tollen in dem Sunde upgesettet hefft*.⁸ En reces fra en hansedag i Lübeck nytårsdag 1430 er ikke blidere i sin karakteristik. Den taler om, at købmændene bliver forurettet i de nordiske lande *besunderen mit eynem unlympliken unplichtighen unde unwonliken tolne de(n) man geven mot to Helsingore*.⁹ Her sættes for første gang navn på toldbyen, som i mere end 400 år skulle blive kendt af en enhver skipper, der havde kurs mod eller kom fra Østersøen.

Efter Kalmarmødet i 1436, hvor de vendiske hansestæder Lübeck, Hamborg, Lüneborg og Wismar havde mæglet mellem kong Erik og det svenske rigsråd, fik de fire byer toldfrihed for deres skibe i Øresund, og kun dem.¹⁰

En flåde af preussiske skibe, der angiveligt tidligere blot havde behøvet at fremvise deres hjembys våben på en stang på skibets agterkastel for at kunne sejle frit forbi Krogen, protesterede midt i juni året efter over for lensmand Peter Oxe på Krogen mod at betale told med henvisning til, at også de hørte til Hansestæderne, og derfor havde samme ret til fritagelse som de fire vendiske byer. Det skaffede dem en frist til Mikkelsdag (29. september) til at fremskaffe bevis på deres ret. I mellemtiden måtte de deponere tolden på en nobel pr. skib hos borgmester *Jesse Andriesson*.¹¹

Det fremgår af denne diskussion, at lensmanden på Krogen var den, der administrerede Øresundstolden, og at taksten var en nobel pr. skib, men også, at byens borgmester allerede så tidligt i Øresund-

stoldens historie som 1437 spillede en vis rolle i administrationen af den.

Nobeltaksten pr. skib præciseres i Erik af Pommerns fritagelsesbrev til byen Greifswald i Pommern udstedt i november samme år. Taksten gælder mærsskibe, dvs. skibe så store, at de er forsynet med mastekurv.¹² Mindre skibe slap åbenbart toldfrit igennem. Samme år fik også de vendiske hansestæder Stralsund og Rostock fritagelse for skibstold.¹³

Også i 1447 ses lensmanden omtalt som toldopkræver, da borgmesteren fra Zwolle på et hansemøde i Lübeck klager over, at kong Christoffers foged og høvedsmand på Hålsingborg (!) i modstrid med privilegiet opkræver en nobel i told.¹⁴

Naturligvis var det fristende for skipperne som alternativ at vælge at sejle gennem Storebælt til og fra Østersøen i stedet for gennem det nu toldbelagte Øresund. Dette førte i 1452 til det første af en række forbud mod sejlads gennem Bæltet. Øresund var *den gewönliken strom* og skulle bruges som sådan.¹⁵

En ting var skibstold, noget andet varetold, der som ovenfor nævnt i forbindelse med Skånemarkedet betaltes af de skibe, der sejlede ind i Østersøen, og Øresundstolden var fra begyndelsen alene en skibstold. Men i et brev fra Lübeck til Danzig om Øresundstolden omtales i 1437 en told af gods på skibe fra de fire hansestæder, der året før blev fritaget for skibstold.¹⁶

Den toldpligtige last i disse ellers toldfri skibe har sikkert været gods, som ikke hørte hjemme i de fritagne byer, hvorfor også disse skibe måtte ankre op i Sundet for kontrol af skib og gods.

Papirer fra hjembyens magistrat, som kunne bevidne, hvor skib og gods hørte

hjemme, var altså nødvendige, hvis ikke man skulle løbe ind i problemer i Helsingør. Der siges ikke noget om toldtaksten for dette gods, eller hvor længe den blev opkrævet. En egentlig varetold ses ellers ikke omtalt før 1472.

En rapport fra Danzigs stadsskriver Mathäus Westfael skrevet i Helsingør i juli dette år melder, at skippere fra Danzig, som ikke havde papir på, at lasten var fra denne by, havde måttet slippe en halv mark danske pr. læst i varetold uden mulighed for blot at deponere beløbet, indtil de fik skaffet papirer hjemmefra.¹⁷

Borgmesteren, som havde opkrævet tolden,¹⁸ har forklaret ham, at taksten gjaldt alt gods fragtet på ikke-hanseatiske skibe, uanset om godset var fra en Hansestad, og gods på hanseatiske skibe uden papir på, at godset var fra deres hjemby. Udsendingens besværinger over, at tolden i det mindste burde have været varslet, blev afvist af borgmesteren med henvisning til, at Danzig tidligere i en krigssituation havde opkrævet en told uden forudgående varsel. Samme ret måtte kongen naturligvis have *to behøve siner krige*. Tolden synes altså at have været en midlertidig særtold militært begrundet og tænkt afviklet igen forholdsvis hurtigt.¹⁹

Mathäus Westfaels egentlige ærinde i Danmark var at forhandle sig til samme toldfrihed som de vendiske byer. Da det endelig efter 14 dages venten lykkedes ham at få foretræde for kongen, svarede denne henholdende, og Mathäus Westfael måtte rejse hjem med uafklaret sag.²⁰ For at føje spot til skade oplevede han, da han på hjemvejen kom til Helsingør, at de rapporter, han under sit ophold havde sendt til *borgmesteren* dér til viderebesørgelse til rådet i Danzig, ikke var afsendt.²¹

Et selvstændigt embede

Stadsskriver Mathäus Westfaels rapport viser, at borgmesteren da ikke bare som 35 år tidligere havde en birolle i administrationen af Sundtolden, men tilsyneladende bar det fulde ansvar for forvaltningen af den. Hvornår skiftet er sket, kan ikke aflæses af kilderne, blot at det er sket senest i 1472. *Denne unavngivne Borgmester og Toldopkræver er muligvis den samme som den Peder Hansen, der som Borgmester og Tolder i Helsingør adledes 1476*, skriver William Christensen.²² Der er god grund til William Christensens tvøen med at identificere den unavngivne borgmester og tolder fra 1472 med Peder Hansen. I marts måned det følgende år optræder Peder Hansen som rådmand sammen med borgmester Jes Andersson som vitterlighedsvidner på et pantebrev til Esrom Kloster.²³

Det må derfor være Jes Andersson, der var den borgmester, som i 1472 opkrævede den omtalte særtold og forklarede toldreglerne. Og det virker sandsynligt, at det var den samme, der som borgmester som ovenfor nævnt spillede en rolle i toldadministrationen så tidligt som i 1437, og i hvis hus Peder Hansen boede i 1454.²⁴ Skal man sætte navn på ”den første civile øresundstolder”,²⁵ vil Jes Andersson/Jesse Andriesson være et godt bud.

Der har sikkert været en glidende overgang, fra toldopkrævningen blev foretaget af lensmanden på Krogen med en vis bistand af borgmesteren i Helsingør, og til opkrævningen er overgået til denne. Det blev den for så vidt hverken mere eller mindre militær eller civil af. Såvel lensmanden som borgmesteren havde som toldere garnisonen på Krogen i ryggen. Det var derfor, borgen var bygget.

Den afgørende skillelinje går derfor næppe mellem militær og civil opkrævning, men mellem opkrævningen som en del af lensmandens opgaver og regnskab som administrator af sit len og dens selvstændiggørelse med kongelig udnævnelse med eget personale og regnskab.

Under alle omstændigheder synes Øresundstolden senest i 1472 selvstændiggjort i forhold til lensmanden på Krogen. I hvert fald er det, som Christian 1s nedenfor omtalte gældsbrev til Kampen viser, tilfældet i 1475.

Det var helt naturligt, at ansvaret for Øresundstoldens opkrævning blev lagt på borgmesteren, der allerede tidligere havde haft opgaver i forbindelse med den, og som i øvrigt sikkert var involveret i anden toldopkrævning i sin by.²⁶

Peder Hansen – Øresundstolder ca. 1473-1492

Første gang titlen som tolder står side om side med titlen som borgmester, er i det adels- og våbenbrev, som Christian 1 udstedte Sankt Hansaften 1476 til *Pedher Hanssøn wor elskelige Borgemestere oc toldere i helsingør ... fore troskab oc willigh thieniste som [han] oss oc wort Righe Danmarck her till gjort haffwer oc han oc hans rette echte børn oc affkomme oss wore arffwinge oc effterkomere koninghe i Danmarck oc Righet her effter troliche gøre oc bewise mwe oc skwle swalenge the leffwe...*

Det tildelte våben er beskrevet og aftegnet midt i brevet som skjold og hjelm, skjoldet lodret delt med en hvid lilje i et blåt felt og en blå lilje i et hvidt felt, på hjelmen et blåt og et hvidt vesselhorn omkranset af en blå og hvid rosenkrans, som fastholder skjoldklædet, der forgrener sig i fire ligeledes blå og hvide akan-

tusranker.²⁷ Liljemotivet kan være afledt af Bydelsbakslægtens våben og angive en tilknytning til denne slægt.²⁸

Peder Hansen ses ikke at have brugt det af våbnet dannede navn Lilliefeld; men våbnet er anvendt i Laxmandsalen i Skt. Marie Kirke i Helsingør, og på et dokument, som han bevidner i 1481, nævnes det, at han er a wapn.²⁹

Man kan følge Peder Hansens politiske karriere i Helsingør gennem de dokumenter, hvori hans navn optræder. I 1465 nævnes han som borger i Helsingør, i 1466 som *beskeden mand* og samme år uden titel.³⁰ I 1468 er han blevet rådmand og nævnes som sådan også i 1473.³¹ Fra 1476 og til 1492 optræder han som borgmester.³²

Senest fra 1454 er Peder Hansen bosat i Helsingør. I Christian 1s gavebrev til lensmanden på Krogen Johan Oxe på en gård i Helsingør angives denne gårds beliggenhed som *synden wedh bykirken oc østen wedh Jes Anderssons, som Pæther Hanssøn hans swagher nw vdi boor*.³³ Oxes gård strakte sig fra Stengade (nr. 66) til Stranden vest for Lille Færgestræde og blev i øvrigt toldgård i 1578. Peder Hansen boede altså på det tidspunkt i huset på hjørnet af Stengade og Brostræde, nuværende Stengade 64, og overtog sandsynligvis huset senere. I hvert fald boede hans søn Hans 50 år senere i et hus på sydsiden af denne del af Stengade. Herom nedenfor.

Familieforhold

Ovenstående bemærkning i kongens gavebrev udtrykker det første, der med sikkerhed kan siges om Peder Hansen. Kilderne melder intet om hans liv eller slægt før da. Hvad enten swagher betyder svoger³⁴ eller svigersøn,³⁵ begge dele

er sprogligt mulige, viser betegnelsen, at han på det tidspunkt er en gift mand og bosiddende i gården Stengade nr. 64.

Jes Andersson er sandsynligvis den Jesse Andriesson, der som nævnt ovenfor nævnes som borgmester i Helsingør allerede i 1437. Han dukker med lidt vekslende stavemåde op i kilderne igen i 1452, hvor *borgmester Iens Andersson* tilskøder Esrom Kloster en grund i Helsingør;³⁶ i marts 1473 ses *Jes Andersson burmæstære* som vitterlighedsvidne på en pantsætning af en gård til Esrom Kloster.³⁷ Og endelig tilskøder *Iens Andersson, borgere i Helsinghøør* i oktober 1492 med sin *hwsfrwes Berithes fullæ jaa* altret for de 11.000 jomfruer i Esrom Kloster en gård mod ophold nu og sjælemesser efter deres død.³⁸ Han kalder sig da blot borger, hvilket stemmer med, at Peder Hansen i begyndelsen af 1470'erne har overtaget såvel borgmesterpost som tolderhverv fra ham.³⁹ Fremover vil han i denne artikel blive kaldt med sit nutidige navn: Jens Andersen.

Jens Andersen har, da han i 1437 første gang nævnes som borgmester i Helsingør, næppe været under 30 år, og må altså sandsynligvis være født i århundredets første årti. Han kan da godt i 1454 have haft en giftefærdig datter og Peder Hansen derfor være hans svigersøn og ikke svoger. Han og hans hustru overlevede i øvrigt deres svigersøn, som sandsynligvis døde samme sommer, som de om efteråret med deres gavebrev indskrev sig på Esrom Kloster.⁴⁰ Hans dødsfald kan være medvirkende grund til, at de gjorde det.

Peder Hansens ægtefælle angives almindeligvis som Anne/Anna Jensdatter (Baden), datter af borgmester Jens Andersen (Baden).⁴¹ Kilderne til oplysningen om navnet er ikke oplyst, og det eneste sted, det er lykkedes af finde hendes navn,

og da kun fornavnet, er i et skøde på en handel mellem en af hendes svigersønner og en af hendes døtre om arvegods efter hende. Heri kaldes hun blot *Anna Peder Hansens*.⁴²

Jens Andersen selv var angiveligt søn af borgmester Anders Nielsen i København⁴³ og var således som så mange andre tilflytter til den nye købstad, der skyldte den nyoprettede Øresundstold sin eksistens og sine handelsmuligheder.⁴⁴

Som medlemmer af den såkaldte breveller byadel i øvrigt, anvendte Jens Andersen ikke sit med adelsvåbnet sammenhængende navn Baden. Men, at han og dermed også hans datter hørte til slægten Baden fremgår af, at det er Badenvåbnet, der sammen med Lilliefeldvåbnet pryder det tredje hvælv i Laxmandsalen i Skt. Marie Kirke⁴⁵ som et udtryk for, at ægteparret Anna Jensdatter (Baden) og Peder Hansen (Lilliefeld) har hørt til blandt kirkens rundhændede støtter.⁴⁶

Udformningen af Peder Hansens eget våbenskjold kan som ovenfor nævnt pege på en tilknytning til Bydelsbakslægten. Det kan betyde, at hans vej til købmandsgård, magistrat og toldbod i Helsingør er gået over skriverstuen hos Albrecht Bydelsbak på Hillerødholm (Birgitte Gøyes morfar), hvor han har hentet de nødvendige administrative kundskaber til først at klare handelsliv og købstadsanliggender og siden bestride tolderhvervet.⁴⁷

Som nævnt boede Peder Hansen i 1454 i sin svigerfars gård i Stengade. Ægteskabet med Anna kan derfor fastsættes til senest dette år; men der findes ikke nærmere oplysninger herom. Det eneste, der kendes til ægtefællen, er hendes navn, og at hun var mor til otte børn, som nåede voksenalder, tre drenge og fem piger.⁴⁸

Af disse efterfulgte Hans sin far i tolde-rembedet, mens de andre to fik en gejstlig løbebane, Christian som provst i Bergen og Jørgen som kannik i Lund. Anna blev gift med borgmester Mogens Jensen i Helsingør, Sidse med en rådmand i København, Ingeborg med en rådmand i Malmø, Carinne med en borger i Helsingør og den sidste, hvis navn ikke kendes, med en rådmand i samme by. Alle kom de således godt i vej.

Ejendomme

Peder Hansens navn møder man oftest i dokumenter, hvor han optræder som vitterlighedsvidne for andre; men i enkelte tilfælde ses han som ejer eller sælger/køber af ejendomme. Det gælder således i 1482, hvor han sammen med borgmester Anders Nielsen⁴⁹ står som sælger af fire grunde i Lavendelstræde i København, som de har ejet siden i hvert fald 1475. Køber er Danmarks riges kansler Evert Grubbe.⁵⁰ I 1488 får han af rådmand Jep Andersen i Roskilde skøde på en gård i Sengeløse,⁵¹ og i januar 1491 køber han af rådmand Niels Pedersen Skrifer i København *en rettighed* i en gård i samme sogn.⁵² På et ikke nærmere bestemt tidspunkt fik han i lighed med sin søn og sønnesøn, der fulgte ham embedet, fire gårde i Helsingør sogn i forlening.⁵³

Hvad Peder Hansen har ejet af fast ejendom i Helsingør tier kilderne om. Heller ikke hans virksomhed som købmand har fundet nedslag i bevarede kilder. Men at han blev en formuende mand, kan dels aflæses af et lån på 200 rhinske gylden, som han ydede den adelige Bent Aagesen (Thott) mod et pant på fem gårde,⁵⁴ dels af hans og Annas våbenskjolde i Laxmandsalen, hvor de findes side om side

med lensmand Poul Laxmand og hustrus skjolde. De er ikke sat op for ingenting, men som en form for kvittering for en god gave til klostret. Det vides, at Poul Laxmand ydede 900 mark lybsk, men ikke, hvad Peder Hansen gav.⁵⁵

Tolder og toldbod

Kilderne giver ikke noget klart grundlag for at fastslå, hvornår Peder Hansen blev udnævnt til embedet som øresundstolder. Som vist ovenfor blev toldopkrævningen endnu i sommeren 1472 varetaget af hans svigerfar borgmester Jens Andersen. I sit gælds-brev til byen Kampen i juni 1475 omtaler Christian 1 den tolder, der nu er i Helsingør, og som han har ladet udnævne.⁵⁶ Det må være Peder Hansen, og da kongen ikke opholdt sig meget i Danmark, fra han i begyndelsen af januar 1474 drog til Rom, vil det sandsynligste være, at Peder Hansen har fået sin udnævnelse i efteråret 1472 eller i løbet af 1473.

En lignende uklarhed hersker omkring, hvor toldboden befandt sig. I gælds-brevet til Kampen anføres det, at når skipperne har betalt tolden på en engelsk henricusnobel og dertil de sædvanlige skriverpenge på toldboden, må de sejle videre. Men om toldboden var en del af Krogen eller en selvstændig bygning nær skibsbroen eller en del af rådhuset, fortæller kilderne ikke.

Toldsatser

Ej heller er det krystalklart, efter hvilke kriterier Peder Hansen skulle opkræve tolden. I det hele taget skal man langt op i tiden, førend der ligger en fast toldrulle, som tolderne kunne arbejde efter, og endnu længere, før den blev offentlig-

gjort, så skipperne kunne gennemskue toldfastsættelsen.

Men noget kan der med nogenlunde sikkerhed siges om toldsætser og kriterier for opkrævning i Peder Hansen (den ældres) embedstid. Blot skal man huske på, at systemet ikke var statisk. Byer kunne med kort varsel få toldfrihed og med lige så kort varsel få friheden frataget, jf. nedenfor om vilkårene for de nederlandske lån til kongen.

De fleste oplysninger stammer fra klager over toldtaksterne og kan derfor ikke give noget sammenhængende billede af forløbet, idet sikkert kun nogle klager er bevaret. Uændrede toldsætser eller evt. nedslag må udledes af kildernes mangel på klager i perioder.

Principielt set var det hele såre enkelt. Grundtaksten var én henricusnobel pr. skib, uanset om skibet havde kurs mod Østersøen eller kom derfra.

Men der var undtagelser. Fire af seks vendiske hansestæder, Hamborg, Lübeck, Wismar og Lüneburg, som i 1436 havde forestået mæglingen mellem kong Erik og svenskerne, fik toldfrihed som belønning. De sidste to af de vendiske hansestæder, Rostock og Stralsund, blev fritaget året efter; og Greifswald havde kong Erik af personlige grunde fritaget samme år. Hvor længe den fritagelse gjaldt, vides ikke. For de seks vendiske hansestæder gjaldt toldfriheden endnu, da Peder Hansen overtog embedet på toldboden.

Alle øvrige hansestæder skulle betale skibstolden på en henricusnobel, men var principielt fritaget for den nye told på en halv mark dansk pr. læst, som gjaldt fra 1472 og nogle år frem.⁵⁷ Alle hansestæder, også de vendiske, måtte dog betale, hvis de fragtede ikke-hanseatisk gods eller ikke havde bystyrets certifikat på,

at godset om bord tilhørte købmænd fra den pågældende by.

En klage over varetolden i 1474 fra den nederlandske hansestad Kampen,⁵⁸ viser dels at afviklingen af den nye told indført i 1472 tog sin tid, dels at man ikke skelnede så nøje mellem hansestæder og andre byer, men åbenbart på toldboden i Helsingør blot betragtede Kampen som en nederlandsk by.

Kampen og andre nederlandske byer, hansestæder såvel som ikke-hansestæder, undgik dog denne nye told efter udlån af penge til Christian 1 i årene 1475-80.⁵⁹ Kongen omtaler i gældsbrevene både den gamle skibstold på en nobel og en ny told, som han har lagt oven på den gamle sædvanlige told, men som byerne nu fritages for, indtil gælden er betalt.⁶⁰

Hvis den nye told alligevel i det hele taget var tænkt afviklet snarest, må det siges at være en gratis omgang for kongen at give dispensation for den; men én gang indførte afgifter har det med at bestå, og den nye told eksisterede altså endnu, da det sidste gældsbrief blev udskrevet i 1480, men er åbenbart ophævet ved tronskiftet efter Christian 1s død. Der synes ikke at være opkrævet told pr. læst i kong Hans' regeringstid (1481-1513).⁶¹ Det nævnes i øvrigt i gældsbrevene, at den nobel, der er tale om, er henricusnobelen og ikke den lidt vægtigere rosenobel, som ellers var fremkommet i 1460'erne.⁶²

Senere tiders toldruller kunne fremvise flere hundrede forskellige takster alt efter varens art. Det var mere enkelt på Peder Hansens tid. Der var en enhedspris i skibstold, og i de perioder, hvor der blev opkrævet varetold, var der tilsyneladende også en enhedspris pr. læst, sikkert den nævnte halve mark (8 skilling). Men to varer skilte sig ud, rhinskvind og salt fra

Bayern,⁶³ hvoraf tolden for begges vedkommende delvist blev opkrævet i naturalier. Begge var nødvendighedsartikler ved kongens hof, saltet til at få fødevarer til at holde sig vinteren igennem, vinen til at skylle maden ned med, og det har været fristende at skaffe sig disse varer gennem en særtold.

Det fortaber sig i Sundets bølger, hvornår opkrævningen af told på vin og salt begyndte, og hvorfor vintolden først i et notat i 1548 blev foreslået udvidet til at omfatte alle former for vin. Indtil da blev den kun opkrævet af rhinskin.⁶⁴

Salttolden omtales i 1475-76 i lighed med den almindelige varetoldstakst som en told på otte skilling pr. læst.⁶⁵ I 1487 klages over en salttold på 2-4 tønder salt pr. skib,⁶⁶ og i 1493 tales om en told på 6 tønder pr. skib.⁶⁷

Om vintoldens oprindelse vides blot, at den helt selvfølgelig figurerer i den ældste bevarede toldbog fra 1497 som en kvantumstold på ca. 3 % af vinlasten (en tredivtedel), enten betalt in natura som såkaldt toldvin eller betalt i rhinske gylden til en pris på omkring en halv snes gylden pr. ame toldvin (ca. 150 liter).⁶⁸

Ud over skibstold og evt. varetold måtte alle skippere betale skriverpenge til toldbodens personale for deres arbejde med at kontrollere skibspapirerne og udregne tolden. Disse står ligesom salttolden ikke bogført i toldbøgerne i den ældste tid. Skriverpengene var i 1444 fire grot, svarende til tre skilling.⁶⁹

Selv om regnskabet var forholdsvist enkelt, var der alligevel en del ting at holde styr på, når toldbetaling eller toldfrihed afhang af skibets og/eller varernes hjemsted. Det krævede certifikater udstedt af bystyret i skibets afsejlingsby med bekræftelse af skibs, skippers og

reders hjemsted og med nøje oplysninger om varemængderne om bord og deres tilhørsforhold.

Det arbejde har tolderen ikke kunnet klare alene, så selv om det først er ved slutningen af de tre toldergenerationers tjenestetid, der sættes navn på en toldskriver på toldboden, må der have været en eller flere skrivere ansat på toldboden fra dens oprettelse. Ellers ville det også have givet de søfarende urimeligt lange ventetider. Tolderen var også både købmand og borgmester og kunne ikke sidde på toldboden dagen lang.

Det var kongen, der traf beslutning om toldopkrævning og -takster; men det var tolderen, der måtte lægge øre til protesterne, når der skete ændringer, som yderligere belastede skibsfragten gennem Sundet. Ofte har skipperne først fået melding om ændringer, når de indfandt sig på toldboden for at klarere skibet.

En sådan ændring indtraf tilsyneladende i 1487. Da skrev skipper Michel Hop-pener og flere andre skippere fra Danzig hjem fra Helsingør om nye toldpålæg. De var ud over den ene nobel, som de fandt i sig selv stred mod deres toldfrihed, blevet afkrævet yderligere to nobler for gods tilhørende andre hansestæder, en *merclike nygenheide*.⁷⁰ På deres uden tvivl højlydte protester, havde svaret været, at de kunne sørge for at certificere deres egne varer og lade de andre varer stå.

De nye toldpålæg har ikke alene været tiltænkt skibe fra Danzig. Skibstolden må dette år generelt være blevet forhøjet, og man har så taget anledning i de nævnte skibes fragt af fremmed gods til at tak-sere dem som skibe fra ikke-privilegerede byer,⁷¹ i øvrigt tidsmæssigt sammenfaldende med den netop nævnte stigning i salttolden. Det virker, som om kong

Hans har skruet kraftigt på toldskruen i slutningen af 1480'erne.

En begivenhed fra 1488 underbygger tanken om, at forhøjelserne af skibstolden er sket netop året før. Da fik konge og tolder henholdsvis to sølvkander og et sølvfad i gave af den nederlandske hansestad Kampen som tak for, at de overholdt stadens privilegier.⁷² Fritagelsen for lastetold som et lånevilkår i 1475-80 synes altså nu fulgt op af en fritagelse for den nye, forhøjede skibstold. En gennemgang af toldbøgerne fra 1497 og 1530 viser da også, at de långivende nederlandske byer stort set kun betalte en nobel i skibstold.⁷³

Lånene blev betalt tilbage af kong Hans i 1509 trods protester fra långiverne, der gerne havde set dem løbe endnu nogle år.⁷⁴ Fritagelsen for den forhøjede skibstold må altså have forrentet lånene til byernes tilfredshed.

Det, som i 1487 med rette blev opfattet som en kraftig forhøjelse af tolden, blev 35 år senere set som det normale og ønskværdige, som man gerne holdt fast på. En hollandsk delegation, der kom til København i 1522 for at protestere mod Christian 2s indførelse af en tyngende lastetold oven i skibstolden, gør i en skrivelse til kongen opmærksom på, at man *for lange Jaren* – og det vil sikkert sige tilbage til toldforhøjelsen – kun havde betalt en tredelt skibstold, ingen varetold. For ballastede skibe var taksten på en nobel. Lastede skibe under 100 læster betalte to nobel og over 100 læster tre nobel.⁷⁵

Kort efter sin tiltræden i 1481 havde kong Hans strammet kravene til indholdet af skibscertifikaterne, til dels for at forhindre, at der gennem danske farvande blev fragtet gods til og fra England, som Danmark en årrække havde ført kaper-

krig mod. Det ramte især den preussiske handel på England, som de havde opbygget *mit grotem orloïie, kost unde anlage*.⁷⁶

Certifikatkravene var et af mange spørgsmål, som på hansestædernes foranledning blev drøftet på et møde med kongen i juli-august 1484.⁷⁷ Denne krævede på mødet sin fars forbud mod sejladss gennem Storebælt overholdt.⁷⁸ Resultatet af mødet blev, at kongen fastholdt certifikatkravene, og at skibe fra Danzig kun måtte sejle gennem Bæltet, hvis de blev tvunget dertil af storm og uvejr. Også da skulle nobeltolden betales. Til gengæld fik skibe fra Danzig lov at passere Sundet mod betaling af *den olden tollen*, en nobel pr. skib.⁷⁹

En tilsvarende ordning fik englænderne i 1490, da striden mellem de to nationer blev bilagt. Sejladss gennem Bæltet var en vejrmæssigt betinget undtagelse, og samme told som i Sundet skulle i givet fald betales i Nyborg.⁸⁰

Da var Peder Hansen tæt på afslutningen af sin tjeneste på toldboden i Helsingør og sit liv. Men han havde sørget både for sin efterfølger og sit efterliv.

Efterlivet måtte præsterne ved karmeliterklosterkirken sørge for gennem messer for ham og hans hustru, hvis våben som ovenfor omtalt findes i klostrets kapitel-sal, som en form for kvittering for en god gave til klosterkirken.

Efterfølgeren var hans ældste søn, Hans Pedersen, som engang i året 1492 overtog embedet som tolder. Han nævnes som sådan første gang 15. december 1492.⁸¹ Da Peder Hansen ikke nævnes efter 1492, må man gå ud fra, at han er afdød ved døden dette år. Om og i givet fald hvor længe hans hustru efterlevede ham, vides ikke. De blev sikkert begravet i den kirke, der havde nydt godt af deres gaver.

Hans Pedersen – Øresundstolder 1492-1528

Den ældste eksisterende øresundstoldbog stammer fra 1497, fem år inde i Hans Pedersens embedstid. Også toldbogen fra 1503 er bevaret. Begge sandsynligvis, fordi de blev fundet af Peder Hansen (den yngre) i hans fars efterladte sager til brug for hans forsvar i sagen mod ham i 1548.⁸² Opkrævningen af Øresundstolden var sagt med et moderne udtryk udlitteret til tolderen, der nok var kongelig embedsmand, men drev sin virksomhed som et privat foretagende og derfor også betragtede toldbøgerne som privat ejendom.

Et gennemsyn af disse to bøger vil kunne give et vist overblik over, efter hvilke regler man opkrævede tolden omkring århundredeskiftet 1500. Men først lidt om tolderen.

Personlige forhold

Den eneste helt sikre datering af en afgørende begivenhed i Hans Pedersens liv findes hugget i sten, nemlig på hans gravsten i Skt. Olai Kirke. Den store sten på 250 x 164 cm fandtes i midten af 1800-tallet inden for døren til våbenhuset. Det var en udsat plads, og da C. A. Jensen et århundrede senere udgav sit værk om danske adelige gravsten, var kun noget af teksten på stenen, der da lå som tærskel i tårnets vestdør, endnu læseligt.⁸³

En tegning af gravstenen fra 1700-tallet viser, at den i midten havde et prangende Lilliefeldtvåben omgivet af kraftigt bladværk. Der var ingen, der skulle være i tvivl om, at her hvilede en mand *aff wapn*. Randskriften skrevet med store bogstaver afbrudt af cirkelrunde blom-

sterrosetter i hjørnerne lød i sin helhed: HER LICHT BEGRAV – DEN ERSAME HANS PETERSE TOLNER WAS – THO HELSKENOER – WELKER STARF ANO 1528 DE 16 DACH FEBRWARI.⁸⁴

Det er lidt overraskende, at hustruen Alhed ikke er nævnt på stenen eller har fået et tilsvarende gravminde. Hvad der med sikkerhed kan siges, er, at hun overlevede sin mand. Et års tid efter dennes død, fik deres søn Peder livsbrev på kronens gods og gårde i Helsingør, *om han overlever sin Moder*.⁸⁵ Det gjorde han; men sandsynligvis døde hun først i midten af 1550'erne. Helsingør Stadsbog fortæller, at Hans Pedersens søn, Christoffer Hansen den 1. juli 1555 gav sin bror, Per Hanssenn *affkald efftir sin salige moders, Albett Hans Perssens*,⁸⁶ og den 9. marts 1556 tilskødede Peder sin bror Jørgen *denn huus og bygning fra siig ... som salige Alhed Hans Persens self i bøde*.⁸⁷ Hendes lange enkestand kan i sig selv give en forklaring på, at hun ikke kom til at efterlade sig et så markant minde som sin mand. Efter den nedenfor omtalte dom over Peder Hansen i 1548 med hans tab af toldertitel og -embede havde familien ikke samme fremtrædende position i byen og sikkert heller ikke samme økonomiske muligheder, som da Hans Pedersen døde i 1528.

Spørger man om fødselsår på de to, lades man i stikken, og om hustruen kendes i øvrigt ikke andet end fornavnet nævnt de to gange i Stadsbogen. Det følgende bygger derfor på mere eller mindre velbegrundede antagelser.

Første gang, Hans Pedersen nævnes i de bevarede kilder, er som vitterlighedsvidne på et gavebrev til Esrom Kloster den 30. november 1485.⁸⁸ Det må være rimeligt at antage, at han da har været ikke blot en mand *aff wapn*, som der står, men også

en borger med en vis position i Helsingør, sikkert som købmand. Samtidig vides, at hans forældre Peder Hansen (Lilliefeld) og Anna Jensdatter (Baden) som nævnt ovenfor var gift senest 1454. Et fødselsår mellem 1455 og 1460 vil derfor være sandsynlig, da han som navnet tilsiger, sikkert var ældste søn.

Nogenlunde på gavebrevets tid har han indgået ægteskab med Alhed, som under forudsætning af, at hun som ovenfor antaget først døde 1555, er blevet en meget gammel kone på vel omkring 90 år. Om hendes forældre vides intet.

Sammen fik de i det mindste syv børn: Peder, der efterfulgte sin far som tolder og omtales nærmere nedenfor, Jørgen, der blev brygger i Helsingør (nævnt 1556, død 1598), Christopher (nævnt 1555), Dorethe, gift med en rådmand i Malmø (død 1563), Margrete, gift med rådmand Hans Davidsen i Helsingør (han død 1557),⁸⁹ Anders og Christian (begge døde før 1.7.1555).⁹⁰

Ejendomsbesidder

Alle Helgens Aften 31. oktober 1495 skænkede den ret nyudnævnte tolder med kongelig godkendelse en fuldt udstyret vejerbod til Helsingør by på nordsiden af Stengade.⁹¹ Vejerboden, som var et tofags hus og opført af Hans Pedersen til formålet, lå iflg. gavebrevet tvært over gaden fra den gård, han selv boede i.

Det er vanskeligt at vide, om *tvært over gaden* betyder lige over for, eller skråt over for. Vejerboden er stedfæstet til nuværende Stengade nr. 67.⁹² Boede Hans Pedersen som sin far i nuværende Stengade 64 på det østlige hjørne af Brostræde, hvad vel er sandsynligt, var det skråt over for. Men noget sikkert kan ikke siges.

Under alle omstændigheder boede han centralt placeret på Stengade, og det var ikke den eneste gård, som han ejede i denne gade. I 1499 omtales en handel med en gård i Stengade, der ligger øst for rådmand Hans Pedersens gård, som Oluf Mørck boede til leje i.⁹³ I 1513 omtales en have, han ejer nord for St. Olai Kirkegård.⁹⁴

Hans Pedersen havde også ejendomsinteresser i København. Fra maj 1496 til april 1504 står han som ejer af matrikelnumrene 37 og 47, to sammenhængende grunde mellem Store og Lille Kirkestræde, ved Sct. Nicolai Kirke.⁹⁵ Han havde familiemæssig tilknytning til disse ejendomme, idet de fra 1464 var ejet af Anders Nielsen, angiveligt hans mors farfar.⁹⁶ Her dukker dog de samme kronologiske usikkerheder op som ovenfor omtalt under moderens slægt.

Efter afhændelsen af ejendommene ved Nicolai Kirke havde Hans Pedersen dog stadig ejendomme i København, bl.a. to ejendomme matrikelnumrene 18 og 20 mellem Læderstræde og Ved Stranden, som han står nævnt som ejer af i 1504. De blev solgt senest 1509.⁹⁷

Nogle år tidligere havde han i 1501 solgt en ejendom på Amagertorv med syv tilhørende boliger i Helliggejststræde til borgmester Oluf Adersen. Han havde overtaget denne meget centralt beliggende ejendom fra Eske Nielsen på et tidspunkt efter 1494.⁹⁸ Som naboer har han bl.a. haft adelsmændene Bent Bille til Søholm og Egede, og rigsmarsk Eskild Gøye, hvis gård senere blev bopæl for Moder Sigbrit. Endnu i 1510 står han i et dokument omtalt som lejer af en gård i Klædeboderne tilhørende Vor Frue Kirke. Dokumentet er Hans Mortensens lejevæv på en tilsvarende gård, som ligger... *paa*

*thet hyrne østen nest then gard, som Hans Pæderssøn i Hellsingør haffuer vti leyæ...*⁹⁹ Hans Mortensens lejemål kan stedfæstes til Klædeboderne matrikel nr. 9.¹⁰⁰ Hans Pedersen er dog ikke nævnt som samtidig indehaver af den vest herfor liggende matrikel 8. Den Per Hansen, der er nævnt i 1521 kunne imidlertid godt være hans søn.¹⁰¹ Med ophøret af dette lejemål synes hans ejendomsinvesteringer i København at ebbe ud. Det fremgår ikke, om han selv drev handel fra gården.

Få år før sin død fik Hans Pedersen livsbrev for sig og sin hustru på fire gårde i Helsingør sogn med al kongelig rettighed og uden afgift,¹⁰² den tids resultatløn, som viser, at kongen har påskønnet hans arbejde.

En oplysning om, at Hans Pedersens svoger, borgmester Mogens Jensen som kirkeværge skulle have tilskødet ham et stykke jord fra St. Olai Kirke i april 1519¹⁰³ har ikke kunnet verificeres.

Forholdet til St. Olai Kirke

Modsat faderen, der havde en tæt tilknytning til St. Marie Kirke, synes Hans Pedersen mest knyttet til St. Olai Kirke. Da han som omtalt ovenfor i 1495 forærede bystyret en ny vejerbod, var det med den klausul, at en del af overskuddet forlods skulle bruges til aflønning af en mand, så der dagligt, når klokken var tolv, kunne *klæmptess meth then störste klokke i forne kirke ... Ihesu Cristi pyne oc död i hw kommelse tiil loff, heder oc ære*.¹⁰⁴ Samme år var han vitterlighedsvidne på et kaldsbrev for en præst til Trinitatis alter i St. Olai Kirke.¹⁰⁵

I 1511 nævnes Hans Pedersen som vitterlighedsvidne på et skøde på en gård i Helsingborg, der blev tilskødet Andrea og

Niniani alter i Olai Kirke, som han selv i sit dødsår 1528 skal have oprettet et alter i på egen bekostning. Det kan ikke afgøres, om det drejer sig om et alter eller en altertavle.¹⁰⁶ Men den grønne gyldenstykkens messehagel, *hvorpaa salig Hans Perssens vaaben*, som et halvt århundrede senere optræder i kirkens ældste inventarium,¹⁰⁷ kunne tyde på, at det er et fuldt udstyret alter. Uanset hvad har det været en kostbar gave, der sikkert har forudsat sjælemesser som modydelse. Var det et alter med udstyr, skulle der ud over anskaffelsesprisen være midler til dækning af alterets drift, oftest givet som netop omtalt ved tilskødning af ejendomme. Var det en altertavle til et bestående alter, var det kun anskaffelsesprisen, der skulle betales. Under alle omstændigheder kom alteret, oprettet blot otte år før Reformationen, ikke til at fungere ret længe. Det kan ikke af fortegnelsen over altre, udarbejdet af Hans Pedersens nevø Henrik Mogensen i 1548, ses, hvilket alter der skulle være tale om.¹⁰⁸

Medlem af bystyret

Efter sin fars død i 1492 overtog Hans Pedersen ikke blot embedet som tolder, men omtrent på samme tid en plads i bystyret i Helsingør. Endnu i 1491, hvor både han og faderen er vitterlighedsvidner på Poul Laxmands gavebrev på et alter til Vor Frue Kirke i København, er han nævnt kun med navn og uden embedstitel.¹⁰⁹ I 1495 nævnes han som rådmand.¹¹⁰ Borgmester blev han ikke.

Kongens altnuligmand

Der er bevaret fire breve fra Hans Pedersen til Christian 2. De tre sidste af dem

fra sommeren 1515 afspejler primært den usikre situation omkring ankomsten af den vordende dronning Elisabeth fra Holland, mens det første fra juni 1514 har omtalen af en maler og nogle raderinger som hovedindhold. Alle brevene rummer dog også andre *tidender* om stort og småt, som tolderen har kunnet erfare af de skippere, der kom til toldboden, og om forskellige opgaver, som tolderen har udført for kongen. Skønt der kun er fire breve, siger de derfor alligevel noget om spændvidden i tolderens arbejde som kongens altnuligmand.

Den 1. juni 1514 kan Hans Pedersen fortælle kongen, at han har fået fat på Mester Mikkell, en maler, som kongen samme dag har skrevet til ham om, og nu sender ham til kongen i København. Han, der er fra Reval, vil også kunne hjælpe kongen med oplysninger om ca. 30 raderinger (*Ritzer*), som kongens herold skulle komme med fra denne by, hvorfra han ventes med første skib østfra.

Da kongen sidst var i Helsingør havde tolderen fortalt ham om en mand, der var kommet dertil fra Jerusalem, og kongen må have ytret interesse i at møde ham, siden tolderen nu sender også ham til kongen, hvis småsvend vil vide, hvor han tager logi i København.

Af mere prosaisk art er nogle bemærkninger om to læster tjære og et anker med kabel fra et vrage. Dette vragegods vil tolderen sende med skib til København.¹¹¹

Et brev fra 14. juni 1515 handler først om gods til kongen ankommet aftenen før. Tolderen havde straks ladet det hente i land og vil sende det til København, så snart vejret tillader det. Det regner voldsomt og er meget vådt vejr, som kan skade nogle af varerne. Skibet havde også en hel flok hunde med til kongen.

Derefter skriver han om sager, der har en vis forbindelse med det kommende bryllup. Den vordende brud har sendt sin kammersvend Maximianus i forvejen. Han er nu ankommet efter at have været 13 dage undervejs fra Zeeland. Der er også kommet et brev til kongen, som tolderen videresender.¹¹²

Derefter drejer det sig om rhinskvin. Brylluppet var berammet til Christian 2s fødselsdag den 1. juli, og der skulle gøres store indkøb af mad- og drikkevarer.¹¹³ Med samme skib som kongens gods var da også en vinmand med 80 amer rhinskvin (en ame = ca. 150 liter). Tolderen har smagt på vinen og synes, den er *sare groff*. Vinmanden er heller ikke mild og forlanger otte rhinske gylden pr. ame. Hans Pedersen gør opmærksom på, at der er andre vinmænd med rhinskvin til salg i Helsingør, og beder kongen sende folk til byen, som kan smage på vinen og handle. Han venter med at fortolde skibet indtil da.

Endelig fortæller han om en katastrofe i Danzig, hvor 30 pakhuse med hør og voks for 14 dage siden er nedbrændt. Og så er der en lille efterskrift. En købmand har en sending korender til salg. Hans Pedersen beder om besked på, om de skal købes, og for at der ikke skal være misforståelser, føjer han til, at det er små rosiner.¹¹⁴

Brylluppet blev af forskellige årsager udskudt, og man ventede utålmodigt på *tidender* om, at bruden var på vej. En delegation med ærkebiskop Erik Valkendorf fra Trondhjem i spidsen var sendt af sted for at hente hende.¹¹⁵ Den 8. juli kunne Hans Pedersen meddele kongen, at en hollandsk skipper, der var ankommet aftenen før, kunne fortælle, at han syv dage tidligere havde talt med ærkebiskop-

pen, der havde kastet anker ved Fliland og var gået i land. Derfra ville han straks rejse over Tessel til Amsterdam.¹¹⁶ Skipperen, der virker velorienteret, omtaler dog også en herredag i Haag, så den har sikkert været delegationens mål, i hvert fald i første omgang.

I brevet omtales en ladning skifersten fra Dordrecht ankommet med et skib fra Stralsund. Tolderen formoder, stenene er til kongen, og ser helst, at skipperen ikke løser dem i Helsingør, men sejler dem direkte til København, så de ikke lider skade ved en omladning. Han afventer kongens svar.

Og så slutter brevet med lidt opmuntring til kongen. Den stralsundske skipper har set de skibe fra Hamborg, som skulle komme kongen til hjælp ved at deltage i brudesejladsen fra Holland. De var herligt udstafferede med våben og folk.¹¹⁷

Det sidste af de bevarede breve er skrevet den 14. juli og vidner om, at kongen har forlangt at få besked omgående, hvis der var nyt fra Holland. Brevet er nemlig skrevet samme dag, som en lille kravel fra Holland kastede anker på rheden, da *klocken slo otthe*, efter at have været syv dage undervejs. Desværre var der ingen *tidender* at få, for skipper og besætning var simple folk; men skipperen gav Hans Pedersen et bundt breve til Johan Bann-yack. Denne, som vel må være en hollandsk agent, havde sit logi i København hos Sitzse Volters.¹¹⁸ Tolderen skrev, at han sendte ham brevene, og bemærkede, at var der sikre *tidender*, da måtte han vide dem. Lidt vidste skipperen dog. Han havde hørt, at kongens skib Engelen var kommet til Tessel.¹¹⁹

Tolderen var ikke bare på brev med kongen. Da sekretær Jørgen Zimmermann fra Danzig i juli-august 1510 var

i Danmark for at klage over danskernes opbringning af skibe, som efter dansk opfattelse havde medført forbudt gods til Sverige, deltog Hans Pedersen sammen med sin kollega Anders Ulff fra Falsterbo i et møde, hvor gesandten forelagde Danzigs synspunkter for kongen og hans kansler og sekretær.¹²⁰ Toldernes opgave i forbindelse med mødet fremgår ikke, man har vel været at dokumentere rigtigheden af de danske begrundelser for opbringningen ud fra deres kendskab til skibsdokumenterne.

Nogle år tidligere inddrog i sommeren 1502 et brev fra samme by¹²¹ Hans Pedersen i en sag om æreskrænkelser, som samtiden så ganske alvorligt på.¹²² Nogle skippere fra byen, der netop havde passeret Sundet, havde fortalt om hollændere, der i Helsingør udbredte de fejlagtige påstande, at Danzig var danskfjendtlig og frydede sig, når den danske konge blev ramt af modgang og uheld. Man bad Hans Pedersen skriftligt oplyse navnene på disse hollændere, så påstandene kunne tilbagevises. Hans reaktion kendes ikke.

Øresundstolder

Med en kort afbrydelse under overflytningen af opkrævningen af Øresundstolden til København i årene 1519-23 varetog Hans Pedersen embedet som tolder fra 1492 til sin død i 1528.

Årsagen til denne overflytning synes at have tjent et tredobbelt formål: En nøje kontrol med Østersøhandelen, en hindring af forsyninger til de svenske oprørere og sikring af forsyninger til de danske tropper i Sverige og finansiering af krigen mod Sverige gennem afgiftshøjelser.¹²³

Hverken overflytningen eller toldfor-

højelserne fandt sted uden protester. Segebergforliget mellem kongen og hansestæderne i maj 1520 taler således om *tollen in ungewontliken orden, wo tho Copenhagen de tolle vamme Ortzsunde to mergliker Vorhinderung gelecht... scholen werden*.¹²⁴ Og allerede umiddelbart efter overflytningen klagedes der fra Danzig over den uvarslede overflytning og over, at man måtte betale mere end sædvanlig told og dertil vin, salt og andre varer samt afgive sine skibskanoner og oveni blev tvunget til at sejle kongens krigsfolk over Sundet.¹²⁵

Toldforhøjelsen vil blive omtalt nærmere nedenfor. I første omgang overtog Hans Pedersens sin fars toldbog og sikkert også hans opkrævningspraksis, som næppe har ændret sig væsentligt i de første år af hans tid som øresundstolder, så den kan aflæses af de ældst bevarede øresundstoldbøger fra 1497 og 1503.

Toldbøgerne 1497 og 1503

Opbygningen af bøgerne, som egentlig blot er kassebøger uden balance, er i forhold til senere tider meget lidt gradueret. Protokollen for 1497 er et hæfte med 29 nummererede sider og for 1503 et hæfte på 36 nummererede sider, hvoraf sidenumrene 22-25, 28-29 og 32-35 mangler, men tilsyneladende ikke noget af indholdet, som helt svarer til indholdet i 1497.¹²⁶

Første afsnit angiver told af rhinskvin, der blev fortoldet med 1/30 del af lasten, enten i vin eller omregnet til rhinske gylden á ca. syv gylden pr. ame. Her er også ført indkøb af rhinskvin betalt af indkommet vintold. Den samlede opgørelse af vintolden består således af opkrævede rhinske gylden minus forbrug til indkøb og opkrævede amer vin plus indkøb. I

1497 67 rhinske gylden og 25½ amer vin, i 1503 54 rhinske gylden og 10½ amer vin.

Andet afsnit rummer de fortoldede skibe uden angivelse af dato eller af, om de kom fra vest eller øst, eller om det drejer sig om skibe i ballast eller lastede skibe. Tolden er fra 1 til 4 nobel pr. skib. I alt blev i 1497 fortoldet 731 skibe for 958 nobel, i 1503 1094 skibe for 1437½ nobel og 4 rhinske gylden, en stigning i såvel skibsantal som told på 50 %.

I et tredje afsnit bogføres østerske skibe (fra de vendiske hansestæder) med fremmed gods eller manglende certifikat på skib og/eller gods. Det drejer sig om 19 skibe i 1497, 23 i 1503. Prisen for forseelsen er fra 1 rhinsk gylden til 2 nobler pr. skib, i 1497 i alt 23 nobler, i 1503 23½ nobler og 4 rhinske gylden.

Fjerde afsnit rummer skibe fra østerske stæder, som *in thet gaff*. I 1497 45 skibe, i 1503 107. En del skibe fra især de toldfri vendiske hansestæder tog sikkert turen gennem Storebælt, så tallene giver ikke det reelle antal østerske skibspassager gennem dansk farvand.

Der er sammenfald mellem på den ene side skibe med vin og på den anden fortoldede eller toldfri skibe, ligesom de østerske skibe med fremmed gods eller manglende fyldestgørende certifikat også findes i listen med toldfri skibe derfra.¹²⁷ Det samlede antal skibe gennem Sundet, kan derfor i 1497 opgøres til 776, i 1503 til 1201 med den lille usikkerhed, at enkelte skibe med vin kun findes i første afsnit og derfor skal lægges til. Den totale indtægt var i 1497 på 981 nobler, 67 rhinske gylden og 25½ amer rhinskvin, i 1503 på 1464 nobler, 54½ rhinske gylden og 10½ amer rhinskvin.

I et femte og sidste afsnit bogføres dels

afregninger med kongen, dels udgifter afholdt og dækket af toldindtægterne.

I 1497 blev afregnet 434 nobler og 900 rhinske gyliden svarende til 360 nobler eller i alt en værdi af 794 nobler. Udgifterne beløber sig til 149½ nobler, 1 rhinsk gyliden og 4 skilling. Total udgift 943½ nobler, 1 rhinsk gyliden og 4 skilling mod en indtægt på 981 nobler, et mindreforbrug på 37½ nobler. Hertil skal lægges vintolden.

I 1503 blev afregnet 240 nobler og 1680 rhinske gyliden, der i tilførslerne er omregnet til 672 nobler, i alt en værdi på 912 nobler. Udgifterne beløber sig til 960 rhinske gyliden (omregnet 380 nobler) og 11 skilling. Total udgift 1292 nobler 11 skilling mod en indtægt på 1464 nobler og ½ rhinsk gyliden eller et mindreforbrug på 172 nobler. Hertil kommer vintolden.

Denne ligefremme forståelse af regnskabsopstillingen, hvor indbetalingerne til kongen er ført på regnskabets udgiftsside, er der med stor grundighed sat spørgsmålstegn ved af Poul Enemark, som fremlægger den på sin forskning i øvrigt begrundede opfattelse, at udtrykket *på regnskab* anvendt om indbetalinger betyder, at de pågældende indbetalinger har været ledsaget af delregnskaber, som ikke er ført til indtægt i det endelige årsregnskab. Skal man have det samlede billede af årets indtægter, skal indbetalingerne til kongen derfor lægges til på indtægtssiden.¹²⁸

Den første vanskelighed ved at acceptere Enemarks tolkning ligger i, at nok karakteriseres alle seks indbetalinger i 1503 som værende *på regnskab*, men kun to af fire i 1497. Den næste ligger i, at indbetalingerne står som begyndelse på udgiftsregnskabet og naturligt må høre sammen med dette. Dertil kan lægges,

at Hans Pedersens søn, Peder Hansen, i sit første hele årsregnskab i 1528 anfører, hvad der er indbetalt til kongen, og hvad han har udgivet på kongens vegne, i en samlet sum.¹²⁹ Desuden, at det, i hvert fald senere, er klart, at udtrykket *på regnskab* bruges, når der er tale om acontobeløb.¹³⁰ Og endelig savner man en opgørelse over, hvad der i så fald ellers er indbetalt til kongen, og hvad der står tilbage eller mangler af regnskabernes indtægter. De balancerer aldrig fuldt ud, som det også fremgår af omtalen i regnskab 1528 af resultatet af Hans Pedersens sidste hele regnskab fra det foregående år.¹³¹

Hertil må lægges, at indbetalingerne til kongen er foretaget 16. april, 22. maj, 11. juni og 12. oktober i 1497 og 24. maj, 5. juni, 16. juni, 29. juni, 31. juli og midt i september (omkring Korsmesse i høsten = 14. september) 1503. Datoerne ligger godt spredt hen over sejladssæsonen, og det forekommer at være i høj grad ulogisk, at tolderen med mellemrum i årets løb skulle have grebet i sin pengebælte med den ene hånd og i sin kladdeskuffe med den anden og fundet en sum penge og et antal skibspassager svarende til det beløb, kongen skulle have *på regnskab*, men ladet kladder med angivelse af 750 skibe og tolden opkrævet af disse ligge tilbage i kiste og skuffe til indbetaling og indførsel i protokollen ved slutningen af året 1497, og tilsvarende 1117 skibe og tolden deraf i 1503.

De 794 nobel indbetalt *på regnskab* ville med en gennemsnitsindtægt på ca. 1,3 nobel pr. skib, udregnet efter indtægtssidens skibsantal, i 1497 svare til ca. 600 skibe, og indbetalingen på 912 nobel i 1503 svare til ca. 700 skibe, så det samlede skibsantal for 1497 ville blive ca. 1350 og

for 1503 ca. 1817. Det virker ikke sandsynligt taget i betragtning, at det samlede skibsantal i 1528 var omkring 940.

Tolden i Hans Pedersens embedstid

Gennemgangen af de to toldbøger viser to toldtyper, hvoraf lastetolden står for hovedparten af indtægterne, mens vintolden ikke følger meget til.

Derimod er hverken salttold eller skriverpenge nævnt. De sidste af naturlige grunde, da de ikke var en told som sådan, men en del af tolderens løn. Som ovenfor nævnt opkrævedes de i 1444 med fire grot svarende til tre skilling. Det vides ikke, hvad taksten var i Hans Pedersens embedstid. Ved retssagen mod hans søn Peder Hansen i 1548 kom det frem, at denne havde beholdt 12 skilling af toldbeløbet, men om de alene var tænkt som skriverpenge, siges ikke. Anklageren mente fire skilling var taksten.¹³² Det var nok i underkanten. Få år senere angives den i hvert fald til 6 skilling for skibe under 30 læster og 8 skilling for skibe over.¹³³ Den ældst bevarede toldbog, som viser opkrævningen af skriverpenge, er fra 1557, hvor de står anført i venstre margin slået sammen med de siden ca. 1519 opkrævede tøndepeng.¹³⁴

Salttolden, som der åbenbart har været ført et selvstændigt regnskab over, blev sat op omkring Hans Pedersens tiltrædelse fra to til fire tønder pr. saltskib, nævnt i 1487, til seks tønder, nævnt i 1493, sandsynligvis mod en vis kompensation, som det ses ved slutningen af hans embedstid, hvor summen af det oppebårne salt er indført i toldbogen, og kompensationen angives at være tre rhinske gylden for seks tønder.¹³⁵

Vintolden var i perioden uændret 1/30 af den rhinske vin, som blev ført gennem Sundet, enten opkrævet i rhinske gylden af vinens værdi eller som hver 30. ame vin. Den rhinske vin, tolderen herudover indkøbte, blev betalt af den opkrævede vintold, så vintold og vinindkøb havde sit eget regnskab, som fremgår af toldbøgerne.

Hovedtolden var skibstolden, som var blevet reguleret op i 1487, fem år før Hans Pedersens tiltrædelse. I princippet var den treleddet og gjaldt alle skibe. Ballastskibe betalte en nobel, lastede skibe under 100 læster to nobel og over 100 læster tre nobel.

I praksis så det anderledes ud. Skibe fra de vendiske hansestæder havde bevaret deres 50 år tidligere erhvervede toldfrihed, når de kun sejlede med egne varer og kunne bevise det med gyldigt certifikat.¹³⁶ Ellers måtte også de punge ud, som det fremgår af listen over told fra østerske stæder.¹³⁷ Det viser, at også de vendiske hansestæder som alle andre måtte stryge topsejlet og vise papirer på toldboden i Helsingør.

Alle øvrige skibe bogført i 1497 og 1503 gav en, to eller tre nobler i told, i et enkelt tilfælde fire, og i et tilfælde 4 rhinske gylden, svarende til godt halvdelen nobel. Ser man på den procentvise fordeling mellem takstgrupperne ligger den meget ens de to år med 70-71 % (en nobel), 27-28 % (to nobler) og 1-2 % (tre nobler).

Det er vanskeligt at trænge dybere ind i fordelingen af den største gruppe på henholdsvis 515 og 775 skibe, idet den ene nobel kan gælde ballastskibe, lastede skibe fra ikke-vendiske hansestæder eller skibe fra de ovenfor nævnte otte nederlandske byer, som havde ydet kongen lån

i 1470'erne. Toldbogen anfører kun skipers navn og hjemby. Ingen dato og ingen oplysninger om last eller ballast.

Gruppen på henholdsvis 206 og 290 skibe, som betalte to nobler, består primært af nederlandske skibe fra øvrige byer og skibe fra Danzig. I sidste tilfælde nævnes som årsag, enten at skibet fører fremmed gods, eller at certifikatet på skib og/eller gods ikke stemmer eller helt mangler. Kun i et enkelt tilfælde må et skib fra Amsterdam i 1497 betale to nobler, da skipperne ikke havde certifikat på skibets gods. I 1503 måtte tre skibe fra Amsterdam slippe to nobler, i et enkelt tilfælde uden forklaring, mens ét skib førte fremmed gods, og et andet også havde redere andetstedsfra.

Gruppen består ellers af skibe fra øvrige nederlandske byer, nogle få fra London og nogle fra Danzig med samme begrundelse som i 1497. Et enkelt skib fra Der Schelling betalte kun fire rhinske gylden. Skipperen har sikkert manglet en enkelt gylden i at kunne svare sine to nobler, og har så fået lov til at slippe med, hvad han havde.

Kun ni skibe betalte tre nobler og et enkelt fire i 1497. Det sidste for en dobbelttur, idet det både lossede og lastede i Helsingør. Otte af de ni var nederlandske skibe, sikkert over 100 læster. Det sidste var fra Danzig og havde ikke certifikat på hverken skib eller gods, så det talte tre-dobbelt. I 1503 var tallet 26. Af disse var 23 nederlandske fra byer, som ikke var kongens kreditorer, to fra London, og et enkelt med både skotsk og nederlandsk hjemsted. Det må antages, at alle var over 100 læster.

Springer man fra begyndelsen på Hans Pedersens embedstid til slutningen og ser på toldbogen fra 1528, er fordelingen

markant ændret. Kun knapt 50 % betaler én nobel, godt 30 % betaler to nobler og godt 10 % betaler 3 nobler. Restgruppen på ca. 7 % betaler et varierende antal rhinske gylden uden nærmere forklaring.

En del af denne markante ændring skyldes sikkert tilbagebetalingen i 1509 af lånene fra de nederlandske byer, så de blev normalt toldpligtige. Til bl.a. det formål udskriv kong Hans i 1507 en ekstraskat.¹³⁸ At det var en god forretning for kongen at indfri lånene, fremgår af en gennemgang af toldbøgerne for de to år, der ligger forud for gældsafviklingen.

Som ovenfor omtalt var lånevilkåret fra begyndelsen, at kreditorbyerne skulle slippe for den varetold, Christian 1 indførte i 1470'erne. Da varetolden blev ophævet senest ved kong Hans' tiltræden i 1481 og denne i 1487 indførte en differenteret skibstold, fortsatte kreditorbyerne, som det fremgår af bøgerne, med kun at betale den gamle told på en enkelt nobel pr. skib.

I 1497 står ca. 300 ud af 515 skibe, som betalte én nobel i told, noteret som hjemmehørende i kreditorbyerne, i 1503 et lignende antal ud af 775 skibe. Det er vanskeligt at frigøre sig for en mistanke om, at en del skibe sejlede under bekvemmelighedsflag med papirer fra disse byer for at opnå de gunstige vilkår.

Kongen havde i alt optaget nederlandske lån på 3400 gylden. Med en normal forrentning på 5-6 % ville det give byerne en årlig indtægt på 170-204 gylden. Skal man heroverfor regne toldbesparelsen ud, er man i vidt omfang henvist til gisninger. Men forsøget må gøres.

Forestiller man sig, at en tredjedel af de ca. 300 skibe fra kreditorbyerne, der årligt sejlede gennem Sundet, var ballastskibe, som betalte én nobel på samme måde

som skibe fra alle andre byer, er der 200 skibe tilbage, som efter klassificeringen under eller over 100 læster skulle have betalt to eller tre nobel pr. skib. Fordeler man dem på 25 % over 100 læster og 75 % under, får man følgende regnestykke:

På de anslåede 50 skibe over 100 læster sparede byerne to nobel pr. skib, eller i alt 100 nobler. På de 150 skibe under 100 læster sparede de én nobel pr. skib. I alt var besparelsen således på 250 nobler, som omregnet til gylden efter bøgernes kurs på 2½ giver 625 gylden, omkring en tredobling af den rente, lånene kunne have indbragt. Der er ikke noget at sige til, at kreditorbyerne gerne så lånene opretholdt, da kongen varslede dem betalt.¹³⁹ Men betalt blev de i 1509¹⁴⁰ og toldopkrævningen forenklet ved, at der var et privilegium mindre at tage hensyn til, når skibene skulle fortoldes.

Umiddelbart skulle man synes, at låneafviklingen burde kunne aflæses i toldindtægterne.

Det er ikke tilfældet, hvis man lægger de bevarede kvitteringer til Hans Pedersen fra årene 1513-1519 til grund. Det kan dog i hvert fald for nogle års vedkommende skyldes, at ikke alle kvitteringer er bevaret. For 1513 er der kvitteringer på 956 nobler og en kvittering for årsregnskabet,¹⁴¹ for 1514 på 974 nobler og en regnskabskvittering med tak,¹⁴² for 1515 på 1122 nobler,¹⁴³ for 1516 er der ingen kvitteringer, blot en regnskabskvittering uden talangivelse udstedt i 1518,¹⁴⁴ for 1517 er der kvitteringer på 1010 nobler,¹⁴⁵ for 1518 kun en enkelt kvittering på 522 nobler¹⁴⁶ og for 1519 en kvittering på 425 rhinske gylden og en kvittering for regnskabet for dette år indtil 29. maj, *hand ther fran skildis*.¹⁴⁷

Toldens overflytning til København

Denne stagnation eller måske ligefrem nedgang i toldindtægterne, som i 1503 havde indbragt over 1450 nobler, kan have været medvirkende årsag til to markante tiltag vedrørende Øresundstolden. Det første kan tidsfæstes nøjagtigt til slutningen af maj 1519, da tolderen fik sin afsked, toldboden i Helsingør blev lukket og toldopkrævningen uden varsel overført til København. Dermed fjernede man stort set eksistensgrundlaget for byen, der ligesom Krogen var blev bygget knapt 100 år tidligere netop for Øresundstoldens skyld.

Den uvarslede overflytning til København betød, at nogle hanseskipper, der som sædvanligt lagde til ved Helsingør for at klarere deres skibe, måtte tage turen tilbage til København. Det besvær og de omkostninger, det medførte, beskrives bl.a. i et forsvarsskrift, byen Lübeck i 1523 udsendte for at forklare sin rolle i krigen mod Christian 2.¹⁴⁸

Det andet tiltag, som var indførelse af den nedenfor omtalte lastetold, der skulle forøge toldprovenuets, blev iværksat måske allerede samme år eller i hvert fald kort tid efter overflytningen. I samme forsvarsskrift omtales i øvrigt for første gang toldtaksten hundredepenge, den ene procent af lastens værdi, som ellers først optræder fra 1548.¹⁴⁹ Den synes dog kun opkrævet i begrænset omfang.¹⁵⁰

Moder Sigbrit, *borgerinden, der blev Danmarks diktator*,¹⁵¹ var uden tvivl den drivende kraft bag begge tiltag. Kongen skulle bruge penge til sin krig i Sverige. Moder Sigbrit skulle skaffe dem. Det kostede øresundstolderen hans stilling efter mere end 25 års tro tjeneste. Det

kostede også byen Helsingør hovedparten af dens indtægtsgrundlag. Der er blevet stille i byens gader, mens købmænd og værtshusholdere har måttet se de skibe, der var byens eksistensgrundlag, sejle forbi Krogen uden at stryge topsejl og ankre op. Helsingør blev en fredelig by, men også en fattig by. Det har også ramt tolderens svoger, Mogens Jensen, byens borgmester og kongens tidligere betroede lensmand på Bergenhus, som har kendt Moder Sigbrit fra den tid, men aldrig blev knyttet til kredsen omkring hende.¹⁵²

Den enkle forklaring på overflytningen er, at kongen gennem Moder Sigbrit ønskede at have direkte opsyn med toldforvaltningen, som hun tilsyneladende også selv tog vare på sammen med bare en enkelt medarbejder,¹⁵³ måske endda fra sin bolig på Amagertorv, så skipperne måtte bevæge sig op i byen for at ordne deres toldforretninger.

Tøndepenge

At havneforholdene i København bød på andre vanskeligheder end ved det stormomsuste Helsingør, viste sig snart. En del skibe havde svært ved at finde sejlrenderne og gik på grund. Til delvis afhjælpning af det problem blev der som allerede nævnt udlagt søtønder på nogle af de farligste grunde.¹⁵⁴

Det fremgår ikke, hvor tønderne var placeret, eller hvem der tog vare på vedligeholdelsen af dem, før en herredagsbeslutning i sommeren 1533 giver borgmestre og råd i København tilladelse til, *att the hereffter muve sette theres tønner her paa Medell grunden og tage ther fore en skiellig penning aff huert skiib, effter som thet er stort tiil*. Det praktiske arbejde med opkrævningen overlades til toldereren i Helsin-

gør, som *schall ther aff haffue sin anparth som en anden aff forskrefne burgemestere for thenn vmage, handt schall haffue att vppebære samme penninge...*¹⁵⁵

Tilsyneladende drejede det sig fra begyndelsen om fire tønder,¹⁵⁶ som altså blev finansieret gennem en afgift opkrævet sammen med tolden. Bystyret fik dog ikke hele indtægten til rådighed og fordeling, men måtte gennem toldereren aflevere et beløb til kongens kasse. Størrelsen af dette beløb kendes først fra årene 1548-56, hvor det var 400 daler årligt.¹⁵⁷ I 1557 blev afregningsformen vendt om til klar fordel for kongen og med en drastisk nedgang i indtægten for bystyret til følge. Tøndepengene androg det år 769 daler og 2 skilling, og borgmestre og råd fik nu udbetalt 200 daler i tøndepenge, mens kongen fik resten.¹⁵⁸

Spørger man efter taksterne, angiver den nederlandske fortegnelse anvendt i forhandlingerne i 1549, at tøndepengene fra begyndelsen var 6 styver for et lille skib og 12 styver eller en hornsk gylden for et stort skib. I begge tilfælde for sejladsen frem og tilbage.¹⁵⁹ Da bytteforholdet mellem styver og skilling kan sættes til omtrent 1:3, får man en omregnet takst for små skibe på knapt 18 skilling og for større skibe på knapt 36 skilling tur/retur. Det ligger tæt nok på taksten på 8 og 16 skilling for en enkeltrejse omtalt i toldbogen for 1557 til, at man konstatere, at taksterne har ligget på samme niveau fra begyndelsen og indtil da.¹⁶⁰

Lastetold

Nok skæppede altså tøndepengene lidt i kongens kasse; men det var for lidt. Moder Sigbrit greb derfor til samme løsning som Christian 1 et halvt århund-

rede tidligere. Hun indførte en told på en guldgylden pr. 10 læster af de varer, skibene medførte.¹⁶¹ Hendes lastetold var faktisk kun på det halve af Christian 1s lastetold på ½ mark dansk (8 skilling) pr. læst opkrævet i en periode i 1470'erne.¹⁶² I første omgang var hansestæderne undtaget fra forhøjelsen, men efter udløbet af Segebergforliget i 1521 blev også de omfattet, hvilket naturligt nok ikke skete uden protest.¹⁶³

På en Hansedag i maj-juni 1521 klages der fra Rostock over, at en skipper derfra havde måttet betale Moder Sigbrit fem gylden for et skib på 50 læster.¹⁶⁴ Det fremgår umiddelbart af klagen, at Moder Sigbrit var kendt under sit fornavn i alle hansestæder, og – kan man roligt tilføje – hadet, som det blev udtrykt af Lübecks borgmester Thomas van Wickedon: *Hvis man overgav den onde kvinde, som har skabt så megen fortræd, til ilden og brændte hende op, så ville det uden tvivl være det bedste og største middel til fred og endrægtighed.*¹⁶⁵

Den kraftigste protest kom dog fra Danzig, som i juli 1521 sendte sin rådssekretær Ambrosius Storm til Danmark for at forhandle skibe fra Danzig fri for den nye lastetold.

Efter 14 dage med flere forhandlinger med Moder Sigbrit måtte han vende hjem med uforrettet sag.¹⁶⁶ Til gengæld giver hans rapporter et godt billede forholdene i Øresund på den tid.¹⁶⁷ Han blev vidne til en formelig blokade af østgående hollandske saltskibe, som nok ville betale den nye lastetold, men blev tilbageholdt på Københavns Rhed, for at deres last ikke skulle komme svenskerne til gode, mens såvel skibe som mandskab i vidt omfang blev tvangsudskrevet til kongens brug. På Rheden lå også vestgående skibe fra Danzig, som nægtede at betale

den nye told, mens de afventede Storms resultatløse forhandlinger,¹⁶⁸ hvorefter de måtte bide i det sure æble og betale.

I foråret 1522 var det Nederlandene, der sendte en forhandlingsdelegation til Danmark, for at bedre forholdene for deres skibes gennemsejling. Denne delegation opnåede dog heller ikke særlige resultater, men blev tværtimod selv arresteret uden mulighed for at rejse hjem.¹⁶⁹ Eventuelle resultater ville da også snart have været betydningsløse, da Lübeck i sommeren 1522 gik i åben krig mod Christian 2. Efter at have advaret nederlænderne mod at sejle gennem Sundet sendte byen i august en flåde til Sundet med deltagelse af skibe fra Rostock, Wismar og Stralsund. Senere sluttede også Danzig sig til.

Bornholm blev erobret, hvorefter flåden lå nogle dage ud for København; men den 23. august angreb den Helsingør, hvis beboere flygtede ud i skovene omkring byen.

Garnisonen på Krogen kom ikke byen til hjælp, men kunne i sikkerhed bag borgens solide mure se byen blive plyndret og nedbrændt til grunden.¹⁷⁰ Garnisonen var sikkert heller ikke ret stor, da Krogen efter overflytningen havde mistet sin betydning som støtte for opkrævningen af Øresundstolden, hvis provenu i øvrigt uden tvivl har været ringe i 1522 med hanseflåden huserende i Øresund.

Toldens tilbagevenden til Helsingør

Den 13. april 1523 forlod Christian 2 – med Moder Sigbrit i sit følge – København for at gå i landflygtighed, og dermed var det slut med København som opkrævningssted for Øresundstolden.¹⁷¹

Hans farbror og efterfølger Frederik 1, der kom til magten bl.a. med hjælp fra Danzig og Lübeck, fik hurtigst muligt genetableret tolden i Helsingør, og den tidligere tolder Hans Pedersen, som vel var den eneste i riget, der var kyndig nok til at klare opkrævningen, blev genindsat i sin stilling.¹⁷²

En del af prisen for hansestædernes hjælp til magtovertagelsen blev betalt af Øresundstolden. Der er ingen toldbøger bevaret, som kan give oplysninger; men der er næppe tvivl om, at Moder Sigbrits lastetold straks er blevet afskaffet. Et frihedsbrev til hansestæderne i september 1524 bekræfter, at tolden skal være som i gamle dage. Det betød toldfrihed for de vendiske hansestæder og skibstold i skikkelse af nobeltold for de øvrige. Dermed forsvandt lastepengene for en tid igen,¹⁷³ mens tøndepengene var kommet for at blive.¹⁷⁴ Også Nederlandene fik samme vilkår som før Moder Sigbrits indgriben i tolden.¹⁷⁵

Man kan undre sig over, at hansestæderne ikke krævede tolden helt afskaffet; men for de vendiske hansestæder var det en klar konkurrencemæssig fordel, at alle øvrige byer og nationer i et eller andet omfang skulle betale told.

Toldbogen fra 1528, den første, der er bevaret efter tilbageførelsen af toldopkrævningen til Helsingør og til taksterne før Moder Sigbrit, svarer derfor ganske til toldbøgerne fra 1497 og 1503 i opbygning og indhold.

Da denne toldbog blev ført i pennen, var Hans Pedersens embedstid udløbet. Som det fremgår af hans ovenfor nævnte gravsten døde han den 16. februar 1628 og dermed på den tid, da årets sejladser gennem Sundet så småt begyndte.

Peder Hansen – Øresundstolder 1528-1548

Da anden generation af Lilliefeldtolderne døde, stod tredje generation klar til at tage over. Om Peder Hansen allerede før sin fars død har haft sit virke på toldboden som sin fars medhjælper, må stå hen i det uvisse; men der har tilsyneladende ingen tvivl været om, at han skulle udnævnes til at efterfølge sin far. Måske nåede denne i vinterens stille tid før sin død selv at gøre den nu bortkomne toldbog for 1527 færdig, men det blev sønnen, der skrev den endnu eksisterende toldbog for 1528 og i 1530 aflagde regnskab for begge år for kongen.¹⁷⁶

Personlige forhold

Peder Hansens fødselsår er ikke kendt; men han må antages at være kommet til verden i 1490'erne. Ej heller dødsåret kan fastslås med sikkerhed; men dødsfaldet er tidligst sket i november 1559, hvor han endnu omtales i Helsingør Stadsbog,¹⁷⁷ og senest i marts 1563, da der sendes en forskrift til lensmand Frands Brockenhuis på Kronborg om at lade *Kirstene, Peder Hanssens* blive boende på Borupgård dette år for sædvanlig landgilde.¹⁷⁸ Det vil være naturligt at antage, at denne forskrift skyldes Peder Hansens død samme år og de deraf følgende ændrede livsvilkår for hans enke, om hvem der i øvrigt kun kendes fornavnet. Hendes enkestand blev ikke aflang varighed. I februar 1564 nævnes hun i Stadsbogen blandt en række kreditorer til Rasmus Konngis i Helsingør;¹⁷⁹ men i november samme år omtales hun i Stadsbogen som *nw salig mett gud*.¹⁸⁰

Der var i ægteskabet fem døtre, der

nåede voksenalder. Dette fremgår af Stadsbogens oplysninger. Den fortæller i forbindelse med en arvesag, at Gud har kaldt både Peder Hansen og hans hustru Kirstine ud af denne verden sammen med nogle af deres børn, men nævner også, at der i 1564 var to ugifte døtre Citzze og Birgitta og to gifte døtre Anne og Alhed, mens enkemanden til en datter, hvis navn ikke oplyses, også omtales.¹⁸¹ Med Peder Hansen uddøde således mandslinien i Lilliefeldslægten.

Kilderne er stort set tavse om hans liv uden for toldboden, hvor han trådte i sin fars fodspor. Det har han sikkert også gjort som købmand. I hvert fald har han på et tidspunkt været så formuende, at han har kunnet købe Borupgård i Tikøb sogn, hvor han tog ophold efter sin afsked i 1548.¹⁸²

Godsforleninger

Godt et års tid efter sin tiltræden som tol-der fik Peder Hansen livsbrev på kronens gods og gårde i Helsingør efter sin mor.¹⁸³ En forlening som både hans far og farfar også havde haft. Det er dog et åbent spørgsmål, om han nogensinde overtog denne forlening. Hans mor døde som ovenfor omtalt sikkert først i midten af 1550'erne, dvs. efter at Peder Hansen ved den senere omtalte retssag havde mistet sit embede.

I 1530 tilfaldt der igen Peder Hansen en lille bonus for veludført arbejde. Han fik livsbrev *kvit og fri* for sig selv og sine arvinger på et møllested til en vejrmølle og en have uden for Helsingør, som hans fader også havde haft.¹⁸⁴

Otte år senere fik han brev på kongetienden i Tikøb sogn, indtil kongen traf anden beslutning.¹⁸⁵ Sandsynligvis har

han mistet denne indtægt i forbindelse med sin dom i 1548. Ellers virker det besynderligt, at han igen i 1550 får tildelt *kgl. Maj.s Part af Tienden over alt Tykiøbing Sogn i Liung Herred at nyde dette nærværende Aar*.¹⁸⁶ Han havde tidligere fået fast tilknytning til sognet ved købet af Borupgård, som han afstod til kongen samtidig med sin benådning i maj 1549 dog således, at han fortsat måtte bebo gården.¹⁸⁷

Ejendomme

I modsætning til sin far synes Peder Hansen ikke at have haft ejendomsinteresser i København, og fra Helsingør foreligger der kun oplysninger efter hans dom og afskedigelse i 1548. Dommen, der ud over livet, som han beholdt, også fradømte ham hans gods, kan have kostet ham de ejendomme, han måtte have haft i byen. Han må i sin tid som øresundstolder have haft en standsmæssig bopæl i nærheden af toldboden.

Efter sin afsked synes han at have trukket sig tilbage til Borupgård,¹⁸⁸ men betegnes dog stadig som borger i Helsingør¹⁸⁹ og havde også visse ejendomsinteresser i byen.

Den 7. januar 1555 pålægger rådet i Helsingør således Peder Hansen at gøre regnskab for de *byes iordher, kirckens altere jordher, haffue jordher, Stubbedam etc. han till thenne dagh haffuer hafft under syn haandh oc beffalingh*. Han får seks ugers frist til at fremlægge de nødvendige opgørelser. I modsat fald skal han *være thennom aldelis quitt*.¹⁹⁰ Han har åbenbart haft disse by- og kirkejorder i forpagtning.

Samme år oplyser Stadsbogen, at Peder Hansens bror Christoffer giver arveafkald på egne og to afdøde brødres vegne efter deres mor.¹⁹¹ Året efter har Peder Hansen

indgået en handel med sin bror Jørgen og tilskøder denne deres mors hus og derudover to jordstykker.¹⁹²

Øresundstolder

Peder Hansen overtog tolderembedet umiddelbart efter sin fars død,¹⁹³ og varetog det med en kort afbrydelse i 1534 i 20 år indtil sin afsked i marts 1548. Efter eget udsagn havde han ved sin tiltræden fået befaling om at føre regnskabet på samme måde som sin far.¹⁹⁴

De bevarede regnskaber fra Peder Hansens tid som tolder (1528 og 1536-1548) er da også opbygget helt som de bevarede regnskaber fra hans fars tid (1497 og 1503). Først føres indtægterne, begyndende med tolden på rhinskvin, derefter skibstolden. Så følger tolden på fremmed gods betalt af ellers toldfrie skibe og den told, disse betalte, hvis de ikke havde papir på, at skib eller varer kom fra en af de toldfri hansestæder. Til sidst følger en liste over skibene fra disse stæder. Der er en vis overlapning mellem listerne over skibe, der betalte skibstold og de toldfrie skibe på den ene side, og listen over dem, der betalte for fremmed gods og manglende papirer på den anden. Af indtægt kan også være salg af vrangankre, hvoraf en del tilfaldt kongen.

Af de derpå bogførte udgifter er den største post naturligt nok indbetalingerne til kongen. Tolderen betalte derudover visse indkøb efter kongens bestilling, og der kan være fragt på toldsalt, opkrævet af saltskibene og leveret til kongen i København, ligesom der kan være en mindre kompensation udbetalt til skipperne for saltet.

Til sidst er indtægter og udgifter sammenholdt, og er udgifterne mindre end

indtægterne, skylder tolderen kongen penge, er tolderens udgifter større end indtægterne, gælder det modsatte.

Det fremgår tydeligt af formuleringer i bøgerne, at regnskabet blev opfattet som et personligt anliggende mellem tolder og konge. Tolderen forvaltede sit embede, som var det hans egen forretning og lagde penge ud, når det var nødvendigt, mens et overskud for en tid styrkede hans likviditet.¹⁹⁵

Som ung mand har Peder Hansen oplevet den kortvarige overflytning af opkrævningen af Øresundstolden til København fra 1519 til 1523. Den ramte hans far hårdt, og måske ham selv, hvis han bistod sin far som toldskriver, hvilket man kan formode at han gjorde, så han var velforberedt til at overtage arbejdet, når den tid kom.

Også lybækkernes overraskende og ødelæggende angreb på Helsingør i august 1522 har han været vidne til i faderens embedstid. Men heller ikke hans egen embedstid skulle blive uden turbulens både embedsmæssigt og i høj grad personligt.

Grevens Fejde

Da Frederik 1 døde i april 1533 uden at have en afløser, blev landet kastet ud i en langvarig krise, der udviklede sig til en regulær borgerkrig, som også fik konsekvenser for toldboden i Helsingør.

Umiddelbart skete der blot det med Øresundstolden, som var kongens særlige indtægt, at den på rigsrådets vegne skulle forvaltes af rigets marsk Tyge Krabbe og rigets øverste kansler Roskildes biskop Joakim Rønnow i fællesskab, indtil en ny konge var valgt. Toldboden i Helsingør har altså fungeret som hidtil. Men for-

holdene ændrede sig, da Grev Christoffer af Oldenborg sommeren 1534 erobrede Sjælland på vegne af den tidligere konge Christian 2.

Der findes en øjenvidneskildring af situationen i breve skrevet af en gesandt fra Danzig Jacob von Barthen, som kom til Helsingør den 2. juli dette år.¹⁹⁶

Allerede dagen efter kan han fortælle, at byen har fået en frist på 14 dage til at afgøre sig for greven eller for rigsrådet. Slottet Krogen fastholdt sin status under rigsrådet, skønt lensmand Johan Rantzau var fraværende; men hans foged havde flyttet toldopkrævningen, som han selv forestod, ind på slottet og det endda på en sådan måde, at den foregik gennem en trekantet åbning i porten. Han vovede ikke at åbne porten af frygt for, at borgen skulle blive erobret af byens borgere, som det var sket andre steder.¹⁹⁷ Eller måske af krigsfolk fra de lybske skibe i Sundet.

Den eneste forskel fra normal praksis, hvor tolden blev opgjort og betalt på toldboden, var, at man ikke befandt sig under tag under processen, men i det fri. Det var nu som før Kronborgs kanoner, der satte magt bag kravet om told i Sundet, uanset hvem der betjente dem. Ingen skipper gik frivilligt vejen til toldbod eller slotsport for at betale, hvis han kunne undgå det.¹⁹⁸

Peder Hansen, som man må antage har opholdt sig i Helsingør by uden for slottets mure, må således være blevet arbejdsløs. Men det skulle ikke vare længe, ligesom hullet i porten snart blev overflødigt. Den 4. juli fortæller gesandten, at Grev Christoffer har besluttet, at tolden skal betales til den lybske admiral ude i Sundet og hverken på slottet eller i byen.¹⁹⁹ Fjorten dage senere skriver han, at Helsingør har besluttet at overgive sig til greven før udløbet af 14 dages-fristen.

Til gengæld er man blevet lovet at skulle overtage alle slottets indtægter. Resultatet er en form for lokal borgerkrig, idet der skydes mod byen fra slottet.²⁰⁰ Samtidigt må Grev Christoffer have indset det upraktiske i at have en flydende toldbod på admiralskibet, som let kunne få opgaver andre steder eller måske lade hele tolden gå til Lübeck, så han genindsætter tolderen i hans embede.²⁰¹

Da Krogen kort efter overgav sig,²⁰² blev slottet og dermed kontrollen over Øresundstolden overtaget af lybækkerne, dog med en ligelig fordeling af indtægten mellem Lübeck og grev Christoffer.²⁰³ Om tolderens rolle fortæller kilderne intet. Han kan muligvis have fortsat sit arbejde under de ændrede forhold.

Under alle omstændigheder fik Peder Hansen et år senere endnu engang ny arbejdsgiver, og denne gang en blivende. I begyndelsen af august 1535, da den nye konge Christian 3 havde erobret Helsingør, fik Peder Hansen brev om, *att han skall weere tolder vdi Helsingøør*, og desuden i alt fire breve med nogle retningslinjer for sit arbejde.²⁰⁴ Tilliden til hans arbejde de foregående syv år må altså have været usvækket, skønt han en del af tiden havde været i fjendens tjeneste. Men fjendebegrebet var heller ikke noget statisk begreb. Det kunne hurtigt få ny mening med skiftende alliancer.

En broget butik

Spredte oplysninger i kilderne fortæller om en række opgaver, som øresundstolderen måtte påtage sig ud over de rent toldmæssige.

I juli 1530 fik borgerne i Helsingør brev om, hvordan de skulle forholde sig med ankere, som de fiskede op af Øresund,

de såkaldte vrangankre, som skibe havde mistet under deres ophold på rheden. Et vranganker skulle afleveres til tolderen, af hvem de fik udbetalt halvdelen af ankrets værdi, mens den anden halvdel tilfaldt kongen.²⁰⁵

Et par år senere fik tolderen ordre til på kongens vegne at købe salt til lensmand Johan Rantzau på Krogen.²⁰⁶

I 1543 var Christian 3 indviklet i krig mod Nederlandene. Den var sandsynligvis årsag til et par ordrer til tolderen i Helsingør. Først om skippere fra Rostock og andre, som angiveligt ville sejle til Bergen med øl, mel og malt. Dem skulle han afkræve et beseglet brev med trussel om livs og gods' fortabelse, hvis det blev opdaget, at de var sejlet andetsteds hen med deres varer (man har vel tænkt på en nederlandsk havn). Også skotter med angivelig kurs mod hjemlandet skulle afkræves et sådant brev.²⁰⁷

På lidt anden vis skulle han håndtere skibe fra Hamborg, der sejlede østpå med salt. Ved deres tilbagekomst skulle han sikre sig, at de ikke medførte *malt, meel, fetallie, krud eller andre s[li]g waar, som the mett kunde bestercke riigenns fyender*.²⁰⁸

Det pågældende år blev Sundet passeret af 61 skibe fra Hamborg; 55 af dem havde *besworne certificaser paa theris eghen schiff och gotz* og slap toldfrist igennem, mens seks måtte betale fra ½ rhinsk daler til 1 nobel, fordi de medførte gods, der ikke var fra deres hjemby.²⁰⁹

Der er ingen bemærkninger om, at der blev fundet ulovligt gods om bord på skibene. Bemærkningen om de edsvorne certifikater kunne tyde på, at "inspektionen" er foregået på toldboden og ikke ved en gennemgang af skibets last. Da tilførslerne ikke er daterede, kan det ikke afgøres hvilke af skibene, der passerede, efter

tolderen havde modtaget kongens ordre om ulovlig last.

I 1546 blev der klaget til tolderen over sørøvere. Det var denne gang skotter, der havde været på spil og både havde angrebet hollandske skibe og plyndret engelske *paa ko: mats strøme*. Klagen var for så vidt helt berettiget; som en del af øresundstoldens eksistensberettigelse var, at kongen til gengæld for toldbetalingen skulle sørge for at skibene kunne færdes frit i de danske farvande. Peder Hansen sendte gennem admiral Peder Skram klagen videre til kongen, som i begyndelsen af juni gav ham ordre til at arrestere det skotske skib, hvis det viste sig i Sundet, og afvente kongens afgørelse om, hvad der skulle ske.²¹⁰

Det får stå hen i det uvisse, om skibet viste sig i Sundet; men mon ikke skipperen har været for klog til det. Toldbogen for 1546 har i hvert fald ingen bemærkninger om det; men ellers havde kongens afgørelse uden tvivl været konfiskation af skib og gods og hængning af mandskabet.

Speyertraktaten og dens følger for tolden og tolderen

Efter tolderens genindsættelse i sit embede efter Grevens Fejde synes arbejdet på toldboden at være gået sin jævne gang, dog med en kraftig stigning i antallet af passerende skibe. Fra 1536 til 1537 således med mere end en fordobling fra 737 til 1597 skibe. I de følgende år var der et højdepunkt med 2025 skibe i 1539 og et lavpunkt med 1226 skibe i 1544, hvorefter der ses et voldsomt dyk i 1543 med kun 288 skibe, stigende i 1544 til 934 og i 1545 til et mere "normalt" antal på 1672 skibe.²¹¹

Tallet i 1543 afspejler de sundspæringer, kongen i dette år satte i værk i forbindelse med sine stridigheder med Nederlandene, og som var med til at lægge det pres på den tysk-romerske kejser, som i 1544 i Speyertraktaten førte til den statsretlige anerkendelse af Øresundstolden.²¹² Traktaten understregede dog, at kongen kun måtte opkræve *der gewondlichen zolle ... wie von alters her*.²¹³

Dette udtryk kan på sin vis siges at være årsag til, at Peder Hansen få år senere mistede sit embede som øresundstolder og nær havde mistet både liv og gods ved samme lejlighed.²¹⁴

Den sædvanlige told var den efter skibsstørrelse graduerede told (fra en til tre nobel), som Peder Hansen i lighed med sin far og farfar havde opkrævet i skikkelse af henricusnoblen, svarende til 2½ guldgylden.

Sommeren 1547 fik Peder Hansen sine regnskaber for de seks foregående år revideret på Københavns Slot. De blev godkendt af kongen selv og kontraseret af rentemester Joachim Beck i nærværelse af to medlemmer af rigsrådet, Anders Bille og Mogens Gyldenstjerne.²¹⁵ Man kan efter behag opfatte revisionen af seks års regnskaber på én gang som udtryk for lemfældig revisionspraksis eller overmåde stor tillid til tolderen.

Det fremgår af de reviderede regnskaber, at der er regnet med en nobelkurs på 2½ guldgylden svarende til henricusnoblen. Der fandtes imidlertid også en rosenobel med en vekselkurs på 3 guldgylden og dermed ca. 20 % højere guldværdi end henricusnoblen. Den var imidlertid endnu ikke i spil som takst på toldboden.

Speyertraktaten forbød som nævnt toldforhøjelser. Der kunne altså ikke

ændres på antal nobler; men kunne der ændres på noblen, så opkrævningen skete i rosenobler i stedet for henricusnobler, var der en indtægtsforøgelse på 20 % at hente på skibstolden. Det krævede dog, at rosenoblen officielt blev anerkendt som toldens sædvanlige mønt fra gammel tid i stedet for henricusnoblen.

Toldbøgerne selv fortæller ikke, hvilken nobelmønt, der er opkrævet. De bruger blot betegnelsen nobel, som i sig selv hverken beviser det ene eller det andet.

Tolderen kunne lige så vel hævde, at betegnelsen dækker henricusnobler, som rentemesteren, den i 1547 nytiltrådte Eskil Oxen kunne hævde, at det drejede sig om rosenobler. Det gjorde de hver for sig. Men Eskil Oxen havde fat i den lange ende med kongen og statsapparatet i ryggen.

I første omgang fik Peder Hansen sin afsked i marts 1548 og aflagde sit sidste regnskab for kongen i juni samme år. Nu blot betitlet *borger i Helsingør*.²¹⁶ En måned senere sad han i tårnet på Københavns Slot anklaget for bedrageri. Angiveligt skulle han have opkrævet rosenobler á 3 guldgylden i told, men kun afregnet henricusnobler á 2½ guldgylden til kongen.

Den 18. oktober 1548 blev hans sag pådømt af en kommissionsdomstol bestående af Københavns samlede magistrat suppleret med byfogden samt en borgmester og en rådmænd fra hver af byerne Malmø, Roskilde, Helsingør, Landskrone, Helsingborg og Køge. Anklager var hofmester Eske Bille med Erik Matzen og Tage Thott fra rigsrådet samt rentemester Eskil Oxen og lensmændene Peder Godske og Stig Pors som bisiddere.²¹⁷

Der havde været afholdt et tidligere retsmøde med afsagt dom, som ikke kom

kongen tilpas, hvorfor dette nye retsmøde var blevet berammet.²¹⁸ Som en del af beviserne på det angivelige bedrageri blev der fremlagt udsagn fra tilfældigt udvalgte skippere, der ankom til Helsingør en given dag, om størrelsen af den told, de tidligere havde betalt. En stor del af disse udsagn gik tolderen imod. Set på lang afstand virker de ikke umiddelbart overbevisende som dokumentation for, at rosenoblen var toldens mønt, så meget mere som en del skippere meget vel kan have haft et anstrengt forhold til Peder Hansen, som var den, der i årene op mod Speyertraktaten skulle administrere sundspærringerne. De har derfor måske ikke alle været ganske objektive i deres vidneudsagn, skønt de var aflagt under ed.

Anklageren indledte med at fastslå som en kendsgerning, *at rigens sedwanlig told baffuer altiidt weret nobele og nobels wærd* (læs: rosenobel), mens tolderen stort set har afregnet værdien af henricusnobelen *kongens majestadt och riget til stor skade och afdrægt*. Efter en gennemgang af poster i Peder Hansens toldbøger konkluderer han, at denne havde *föroringet rigens sedwanlig toldt och rettighed*.

Peder Hansen havde ikke meget at sige til sit forsvar bortset fra, at han naturligvis benægtede påstanden om bedrageri og hævdede, han med kongens godkendelse havde ført bøgerne og opkrævet tolden som hans far og farfar før ham. Underforstået med henricusnoblen som toldens mønt.

Domstolen dømte ham skyldig i hovedanklagen om at have opkrævet nobler til en værdi af 3 gylden i told og kun afregnet 2½ gylden pr. nobel til kongen. Den tidligere tolder blev fradømt liv og gods, medmindre kongen ville benåde ham.

Det ville kongen.

Peder Hansen fik lov at sidde i tårnet til det følgende forår. Men den 6. maj 1549 var han på fri fod igen, efter at kongen havde udstedt et benådningebrev for ham. Han tog ophold på Borupgård i Tikøb sogn, som han to dage tidligere havde tilskødet kongen,²¹⁹ men fik lov til fortsat at bebo. Året efter fik han endda tillagt kongetienden af sognet.²²⁰

Den sidste Lilliefeld-tolder har pga. retssagen fået et eftermæle som bedrager. Det er næppe rimeligt. Jo mere man beskæftiger sig med denne retssag, jo mere forstærkes indtrykket af Peder Hansen som en ganske solid og pligtopfyldende tolder, der blev ofret i en retssag, som helt bevidst skulle bemærkes internationalt, fordi den skulle bruges til at fastslå rosenobeltolden som rigets sædvanlige told fra gammel tid. Det blev den trods klager ikke mindst fra Nederlandene.

Dermed sluttede Lilliefeld-æraen i Øresundstoldens historie. Som ny tolder blev ansat Sander Leyell, borgmester i Helsingør. Sikkert til skuffelse for toldskriver Jørgen Valle, som måske kunne have forventet en forfremmelse.²²¹

For stadsretten

Endnu engang måtte Peder Hansen i 1554 forsvare sig mod en anklage mod sin embedsførelse som tolder. Denne gang dog kun i stadsretten i Helsingør. Det drejede sig om en 18 år gammel hændelse, som Pouell Wytth, en købmand fra Reval, havde fået kongens tilladelse til at indbringe for retten.²²²

Anklagen gik på, at købmanden i 1536 havde mistet fire fade hør i Sundet, hvilket han påstod at kunne bevise med udsagn af skipper Dyrich Adamssen, der

havde fragtet det. En skipper med dette navn optræder dog ikke i toldbogen for 1536.²²³

Peder Hansen afviste anklagen. Han havde hverken på kongens eller egne vegne modtaget de fire fade hør, hvorfor Pouell Wyth med urette havde anklaget ham for kongen; men hvis han *indnen aar oc dagh* kunne føre bevis for sin anklage, ville Peder Hansen betale værdien af hørret.

Referatet i Stadsbogen slutter med, at Wyth lidt spagfærdigt afstår fra at kræve betaling for hørret af Peder Hansen og blot beder om, at denne vil fortælle, om han véd, hvem der har taget de fire fade hør. For bortkommet var de i Sundet det pågældende år.

Epilog

Med Peder Hansens afsked i foråret 1548 gled tolderembedet ud af Lilliefeld-slægten. Det ville under alle omstændigheder være sket ved hans død, da han ikke efterlod sig sønner. Men allerede i 1556 blev hans fætter Jens Mogensen (Rosenvinge), hvis mor var en søster til Peder Hansens far, toldskriver og i 1560 tolder, hvorefter der var Rosenvinger på toldboden indtil 1637.²²⁴ Alt i alt lå opkrævningen af Øresundstolden således gennem mere end 150 år i hænderne på medlemmer af den slægt, der med adelsnavnene Lilliefeld og Rosenvinge nedstammede fra den første selvstændige øresundstolder.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet, Arkivalier online, *Danske Kancelli, Indlæg til registranterne samt henlagte sager 1481-1518, 1541-49* (AO Danske Kancelli Indlæg + årstal).

Rigsarkivet, Arkivalier online, *Tegnelser over alle Lande, nr. I 1535-1538* (AO Tegnelser 1535-1538).

Rigsarkivet, Arkivalier online, *Tegnelser over alle Lande, nr. Ia. 1537-1545* (AO Tegnelser 1537-1545) 1545-1548 (AO Tegnelser 1545-1548).

Rigsarkivet, Arkivalier online, *Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Spanske Nederlande: Akter og dokumenter vedrørende det politiske forhold til de Spanske Nederlande 1447-1447: 1544-1589* (B) (AO Tyske Kancelli, UA (B)).

Rigsarkivet, Arkivalier online, *Øresundstoldbøger, Diverse År, Regnskab 1497. Diverse år, regnskab 1541; Regnskab 1542-Regnskab 1548; Indtægt og udgift David Hansen 1577* (AO Øresundstoldbøger + årstal).

Rigsarkivet, *Helsingør Rådstue: Pergamenter: Bonaventura Richter, rådmand i Malmö; og Lb.nr. 4-16 og 4-17 vedr. Vejerbod som gave fra Hans Peder-sen.*

Trykte kilder

Christensen, William (udg.): *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. Series Secunda. Fortegnelse over Danmarks breve fra Middelalderen, 2. Række, Bd. 1, 1928; Bd. 2, 1929; Bind 3, 1931; Bd. 4, 1932.*

Danmarks Adels Aarbog, 1955.

Danske Magazin, Tredie Række, Bd. 7, 1860; Fjerde Række, Bd. 1, 1864.

Erslev, Kr. & Møllerup, W. (udg.): *Danske Kancelliregnskaber, 1535-1550, 1881-82.*

Erslev, Kr. & Møllerup, W. (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter, 1879.*

Galster, Georg (udg.): *Danske Middelalderlige Regnskaber, 1. Række, Bd. 1, 1944.*

Hostrup Schultz, V.: *Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd, 1906.*

Hanserecesse Abt. 1, Band VIII, 1897 (HR 1,VIII); *Abt. 2, Bd. II, 1878* (HR2,II); *Abt. 2, Bd. III, 1881* (HR 2,III); *Abt. 2, Bd. IV, 1883* (HR 2,IV); *Abt. 2, Bd. VI, 1890* (HR 2,VI); *Abt. 3, Bd. I, 1881* (HR 3,I) *Abt. 3, Bd. III, 1888* (HR 3,III) *Abt 3, Bd. IV, 1890* (HR 3,IV) *Abt 3, Bd. V, 1894* (HR 3,V) *Abt. 3, Bd. VII* (HR3,VII).

Hjorth, Karen & Kroman, Erik (udg.): *Helsingør*

gør Stadsbog 1554-1555; 1559-1560 og 1561-1565, 1981.

Kroman, Erik (udg.): *Danmarks gamle Købstadslovgivning*, Bd. III, 1955.

Laursen, L. (udg.): *Kronens Skøder*, Bd. I, 1535-1648, 1892.

Laursen, L. (udg.): *Danmarks-Norges Traktater* Bd. I, 1523-1750, 1907.

Moltke, E. & Møller, Anne (udg.): *Danmarks Kirke*, Frederiksborg Amt, Bd. 1, 1964.

Nielsen, O. (udg.): *Codex Esromensis*. Esrom Klosters Brevbog, reprografisk optryk 1973.

Nielsen, O. (udg.): *Kjøbenhavns Diplomatarium, Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728*, Bd. I, 1877; Bd. II, 1879; Bd. IV, 1885.

Nielsen, O. (udg.): *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I*, 1877.

Ramsing, H. U.: *Københavns Ejendomme 1377-1728, Oversigt over Skøder og Adkomster*, IV Vester Kvarter, 1945; VI Klædebo Kvarter (ved Egil Skall og Poul Strømstad), 1979; VII Frimand Kvarter (ved Egil Skall), 1994.

Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ, Bd. 1, 1847.

Registrum König Christian des Ersten, Urkunden-sammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Leuenburgische Geschichte, Bd. IV, 1875 (Registrum Christian I).

Wegner, C. F. (udg.): *Diplomatarium Christiærni Primi, Samling af Aktstykker, Diplomer og Breve, hørende til Kong Christian den Førstes Historie*, 1856.

Wegner, C. F. (udg.): *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, III, 1861-1865, IV, 1866-1870.

Willebrandt, J. P.: *Hansische Chronick aus beglaubten Nachrichten*, 1748.

Litteratur

Allen, C. F.: *Christiern den Anden, Konge i Danmark, Norge, Sverrig*. 1513-1523, Bd. 1, 1865.

Allen, C. F.: *De tre nordiske Rigers Historie* 1497-1536, Bd. 2, 1865, Bd. 3, 1867.

Bartholdy, Nils G. (udg.): *Adels- og Våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, 2007.

Bech, Svend Cedergreen: *Reformation og Renæssance 1533-1596*, Politikens Danmarks Historie, Bd. 6, 1963.

Bisgaard, Lars: *De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*, 2001.

Christensen, William: *Dansk Statsforvaltning i Det 15. Århundrede*, 1903.

Dalsager, Johs. S.: *Helsingør Almindelige Hospitals Historie 1541-1941*, 1941.

Degn, Ole: *Øresundstoldens toldsatser, indtægter og regnskabsformer 1497-1857*, i: *Tolden i Sundet*, 2010:125-174.

Enemark, Poul: *"Tolden er nobel og nobels værd". Toldhistoriske aspekter omkring en retssag i 1548*, i: *Tolden i Sundet*, 2010:227-252.

Friis, Astrid: *Rosenobel-tolden eller skibstolden i Sundet i tiden omkring 1550*, i: *Festskrift til Erik Arup* 22. november 1946, 1946:166-186.

Hørby, Kai: *Øresundstolden og den skånske Skibstold*, 1964.

Jensen, Chr. Axel: *Danske Adelige Gravsten fra Sengotikens og Renæssancens Tid*, Textbind I, 1951; Textbind II, 1953.

Jensen, Mette Frisk: *Korruption. Tænkepauser* Nr. 32, 2015.

Jensen, Mogens: *En tolder for en rosenobel – rets-sagen mod øresundstolder Peder Hansen i 1548*, Zise 2018: 4-19.

Jensen, Mogens: *Mogens Jensen (Rosenvinge) og Anna Pedersdatter (Lilliefeld)*, borgmesterpar i Helsingør i begyndelsen af 1500-tallet, *Museerne Helsingør Årbog* 2017:81-100.

Jensen, Mogens: *Morten Jensen – 46 år som øresundstolder*, Zise 2016:96-119.

Jensen, Mogens: *Rosenvingebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564 og 1583*, Zise 2017:4-60.

Jensen, Mogens: *Seks generationer af toldere i Helsingør*, Zise 2014:97-111.

Jensen, Mogens: *Willum Mortensen – en Øresundstolders liv og virke i begyndelsen af 1600-tallet*, Zise 2015:88-126.

Kjersgaard, Erik & Hvidtfeldt, Johan: *De første Oldenborgere 1448-1533*, Politikens Danmarks Historie, Bd. 5, 1963.

Olesen, Jens: *"Den rette, sædvanlige Strøm"* Øresundstolden i 1400-tallet i: *Tolden i Sundet*, 2010:27-40.

Paludan-Müller, C.: *Grevens Feide, skildret efter trykte og utrykte kilder, Første Deel*, 1853.

Pedersen, Laurits: *Helsingør i Sundtoldstiden 1416-1857*, Bd. 2, 1929 (LP II).

Venge, Mikael: *Bondekær eller Tyran? Tekster til Christian II's regime, politik og personlighed*, 1975.

Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie I*, 1987.

Venge, Mikael: *Moder Sigbrit og Øresundstolden*, Zise 1981:7-23.

Venge, Mikael: *Relatrix Sibrecht i Historisk Tidsskrift*, Bd. 14., Række 2 (1981-1982):33-68.

Venge, Mikael: *Øresundstoldregnskabernes verden*, Zise 2000:108ff.

Venge, Mikael: *Øresundstoldens Grundlov*, i: *Tolden i Sundet*, 2010:41-66.

Waitz, Georg: *Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik*, Bd. II, 1855.

Østergaard, Bent: *Våbenskjolde hos Lilliefeld og Bydelsbak*, i: *Heraldisk Tidsskrift*, Bd. 8, nr. 78, 1998:367-74.

Noter

¹ HR 1,VIII nr. 1154, s. 740ff.

² Smstds. §12-13.

³ Smstds. §16: *unde bii dem sulven lesten artik-ele bleven se*. I HR 1,VIII nr. 1153, s. 739f. er aftrykt en toldtarif for gods fra Skånemarkedet, som måske viser resultatet af denne forhandling.

⁴ Kroman, 1955, s. 123ff.

⁵ HR 1,VIII nr. 609-10, s. 394ff.

⁶ Smstds. nr. 611, s. 396; jf. HR 2, II nr. 124, s. 114, hvori Lübeck minder Danzig om, at højesteren i et møde med kong Erik ved den polske konges begravelse [1434] har accepteret, at preussiske skibe skulle betale tolden. Det kan vel være dette møde, der henvises til 122 år senere, da der efter tolder Peder Hansens domfældelse i 1548 over for hollænderne skal føres bevis for, at Øresundstolden altid har været en nobeltold: *Das auch gewonlich die Ausgabenn der Zollenn Gerechtigkeit inn diesem Reich Nobeln wirt auch angezeigt aus Konnig Erichs Vorhandlung mit dem Osterischen Stedte bei seiner Regierung ungefehr Anno 1435*. AO Tyske Kancelli, UA (B): opslag 6.

⁷ Hørby, s. 30 betragter toldsatsen, som betød en firedobling af den hidtidige skånetold, som det nye ved tolden.

⁸ HR 1,VIII nr. 670, s. 435.

⁹ Smstds. nr. 712 §5, s. 459.

¹⁰ HR 2,II nr. 120, s. 110f.

¹¹ Smstds. nr. 121, s. 111ff., brev fra Danzig til Lübeck dateret 16.6.1537.

¹² Christensen, s. 457, 463f.; Venge, 1987, s. 106; den nyslæde købstad førte i øvrigt meget passende et mærsskib i sit våben.

¹³ Olesen, s. 31, Christensen, s. 657.

¹⁴ HR 2,III nr. 258 §2; Christensen, s. 660 antager, at Hålsingborg er fejlskrivning for Helsingør, hvilket lyder sandsynligt. Under alle omstændigheder drejer det sig om Øresundstold.

¹⁵ HR 2,IV, nr. 81, s. 58; Olesen, s. 34.

¹⁶ HR 2,II, nr. 124, s. 115: *men de gudere, de dorinne syn, de moten Peter Oxe den tollen geven*.

¹⁷ HR 2,VI, nr. 621, s. 568f.; Olesens. 36.

¹⁸ Det fremgår ikke, om rådhuset fungerer som toldbod; men med borgmesteren som tolder forekommer det ikke usandsynligt.

¹⁹ Olesen, s. 36.

²⁰ HR 2,VI, nr. 620, s. 568.

²¹ Smstds. nr. 621.

²² Christensen, s. 665 note 3.

²³ *Codex Esromensis*, nr. 262, s. 283f.

²⁴ *Diplomatarium Christierni Primi*, nr. 51.

²⁵ Betegnelsen findes hos Venge 2010, s. 46.

²⁶ Venge 1987, s. 43f.

²⁷ Bartholdy, s. 140ff.

²⁸ Østergaard, s. 370ff.

²⁹ *Kjøbenhavns Diplomatarium II*, s. 144f.; *Codex Esromensis*, nr. 223, s. 24ff.

³⁰ *Repertorium 2.Rk I*, nr. 1929, 2123 & 2147.

³¹ *Repertorium 2.Rk II*, nr. 2445 og *Codex Esromensis* nr. 262.

³² *Repertorium 2.Rk II*, nr. 3813, 2.Rk III, nr. 5145, 5246, 5745, 6036, 2.Rk IV, nr. 6597, 6662, 6876, 6972; *Kjøbenhavns Diplomatarium II*, s. 136f., 144f., IV, s. 222f.; *Codex Esromensis*, nr. 233, nr. 122, nr. 190, nr. 191, nr. 194, nr. 198; *Københavns Ejendomme*

1377-1728, IV Vester Kvarter, s. 67.

³³ *Diplomatarium Christierni Primi* nr. 51, gavebrev dateret 11.8.1454.

³⁴ Således LP II, s. 56.

³⁵ Således *Danmarks Adels Aarbog* 1955, afd. II, s. 20; jf. *Hostrup Schultz*, s. 1.

³⁶ *Codex Esromensis*, nr. 243, s.253 (5.6.1452).

³⁷ Smstds., Nr 262, s. 283f. (7.3.1473).

³⁸ Smstds., Nr 246, s. 255f. (21.10.1492).

³⁹ En bemærkning i et gælds-brev udstedt til den nederlandske by Kampen i 1475 kunne læses, som om udnævnelsen til tol-der er sket forholdsvis kort tid, før brevet udstedtes. Kongen nævner *unsen tollnere to Helsingore, de nu tolner is unde de wii dar toko-men hebbende werden...* *Registrum Christian I*, nr.157, 4.6.1475, s. 230f.

⁴⁰ *Danmarks Adels Aarbog* 1955, afd.II, s. 20.

⁴¹ Smstds.; *Hostrup Schultz* angiver borg-mesterens efternavn som Anderssøn.

⁴² *RA Pergament* (Bonaventura Richter) 11.7.1546.

⁴³ *Hostrup Schultz*, s. 1; *Danmarks Adels Aar-bog* 1884, s. 43; Nielsen I, VII, 1877, s. 74 og 77 omtaler Anders Nielsen som borgme-ster i København 1461 og 1466 og siden som rådmand 1477 og 1496. Umiddelbart virker det ud fra disse årstal, som om han er jævnaldrende med Jens Andersen og ikke far til ham. Skal han være far til en søn født i 1400-tallets første årti, må han selv være født senest i 1380'erne. I så fald har han næppe kunnet være aktiv i Københavns magistrat i 1477 og slet ikke i 1496. Skal kronologien hænge sammen, bliver man nødt til at antage, at borgmester Anders Nielsen og rådmand Anders Nielsen er to forskellige personer; men selv da ville borg-mesteren i 1466 være højt oppe i årene; *Hostrup Schultz*, s. 1 nævner yderligere en søn af Anders Nielsen ved navn Niels som borgmester i Helsingør i 1464. Det kunne være dennes søn Anders, der er den nævnte rådmand i København.

⁴⁴ Broderen Niels anføres som byens 3. borg-mester i *Hostrup Schultz*, s. 1.

⁴⁵ *Danmarks Kirker*, s. 518f. Våbnet er en gul

liggende månesegl over en hvid ibsskal på blåt skjold. *Kjøbenhavns Diplomatarium* I, VII, s. 74 nævner, at borgmester Anders Nielsen førte et skjold med en ibsskal.

⁴⁶ *Danmarks Kirker*, s. 291.

⁴⁷ Østergaard, s. 371.

⁴⁸ *Danmarks Adels Aarbog* nævner kun syv. I listen mangler Ingeborg, hvis navn fremgår af skøde 11.7.1546. Pergament (Bonaven-tura Richter) i RA.

⁴⁹ Borgmester Anders Nielsen ville være hans farfar og på det tidspunkt ca. 100 år gam-mel. Det er derfor snarere rådmand Anders Nielsen, der er tale om, sandsynligvis hans fætter. Jf. ovenfor note 43.

⁵⁰ Ramsing, s. 67; *Repertorium* II,3, nr. 5145. Her dukker den kronologiske uklarhed omtalt ovenfor op igen. Den nævnte borg-mester Anders Nielsen kan næppe være hans kones farfar. Kan det dreje sig om grunde tidligere ejet af Anders Nielsen og gået i arv til barnebarnet?

⁵¹ *Danmarks Adels Aarbog* 1955, afd. II, s. 20.

⁵² *Repertorium* II,4, nr. 6876.

⁵³ Frederik 1's danske Registranter, s. 224.

⁵⁴ Lånet blev indfriet til Peder Hansens søn, kannik Jørgen Pedersen i Lund, af rigsråd Oluf Stigssøn (Krognos) til Bollerup den 25.10.1503. *Repertorium* 2,V, s. 561.

⁵⁵ *Danmarks Kirker*, s. 291.

⁵⁶ *Registrum Christian I*, nr. 158.

⁵⁷ Med en kurs på 2½ mark danske (=40 skil-ling) for en guldgylden var tolden en guld-gylden pr. fem læster eller det dobbelte af den senere omtalte lastetold på en guldgyl-den pr. 10 læster indført i 1519 af Moder Sigbrit. Det står mig ikke klart, om der skal regnes med 40 skilling lybsk og ikke dansk til en guldgylden; i så fald vil tolden være den samme som Moder Sigbrits. Det må være en decimalfejl, når Venge, 1987, s. 119 omregner 800 skilling til to gylden.

⁵⁸ Christensen, s. 666f.

⁵⁹ Det gælder hansestæderne Kampen, Stav-oren og Hardevijk og ikke-hansestæderne Enkhuisen, Amsterdam, Hoorn, Mon-nikendam og Hindelopen. Gældsbreve i

- Registrum Christian I*, nr. 156, 161, 163-65, 167 & 181.
- ⁶⁰ Dette sket først i 1509, da kong Hans udskrev en ekstraskat for at kunne betale lånene. Christensen, s. 675.
- ⁶¹ Smstds., s. 670.
- ⁶² *Registrum Christian I*, nr. 156: Gældsbreve på 1200 rhinske gylden til byen Campen 4.6.1475. Tolden opkrævet *van oldes ghewontlick* nævnes som *enen Engelschen Henricusnobl*.
- ⁶³ Nutidens Baie de Bourgneuf på den franske Atlanterhavs-kyst.
- ⁶⁴ Betænkning afbildet i Venge, 2000, s. 114, som oplyser at tolden ikke betaltes af de vendiske hansestæder.
- ⁶⁵ *HR 2,VII*, nr. 300 § 2, hvor opkrævningen af salttolden kaldes *unwontliken*; *Smstds.*, nr.338 § 70, hvoraf toldsatsen på de otte skilling danske fremgår, og det oplyses, at tolden også gælder *de sos Wendeschen stede dar tollenvrygh weren*; Christensen, s. 666.
- ⁶⁶ *HR 3,II*, nr. 170; Christensen 677.
- ⁶⁷ *HR 3,III*, nr. 227 §6; Christensen, s. 677f.; også *HR 3,VI*, nr. 512 (1513) nævner 6 tøn-der.
- ⁶⁸ *AO: Øresundstoldbog 1497*, s. 1f. I et tilfælde omsætter tolderen ved salg den modtagne vin til kontanter.
- ⁶⁹ Christensen, s. 659; jf. samme, s. 664 note 6.
- ⁷⁰ *HR 3,II*, nr. 170, 4.6.1487; Christensen, s. 669f.
- ⁷¹ Princippet "ufri varer, ufrit skib" var altså bragt i anvendelse før toldstramningerne i 1560 omtalt af Degn, s. 128
- ⁷² Christensen, s. 674.
- ⁷³ Christensen, s. 673.
- ⁷⁴ Christensen, s. 675.
- ⁷⁵ *AO Tyske Kancelli, UA 1447-1544*, opsl. 39ff.; Allen 2, s. 128f.; Christensen, s. 674; Degn, s. 126 anslår med henvisning til kongens åbne brev af 1560, at en differentiering, dog med flere grader, først er indført 1507-09.
- ⁷⁶ *HR 3,I*, nr. 547 § 50.
- ⁷⁷ *HR 3,I*, nr. 546 § 9; Christensen, s. 668 (her mange henvisninger til drøftelser nedfældet i *HR*).
- ⁷⁸ *HR 3,I*, nr. 546 § 178 & 180; Christensen, s. 668.
- ⁷⁹ *HR 3,I*, nr. 547 § 50; Christensen, s. 668.
- ⁸⁰ Christensen, s. 669.
- ⁸¹ *Codex Esromensis*, s. 212 *Hans Persson, wor naadighe herres tollere i Helsingør*.
- ⁸² Jensen, 2018:13.
- ⁸³ Jensen I, 1950, s. 95; II, 1953, s. 184.
- ⁸⁴ Danmarks Kirker, s. 260. Tegning smstds, s. 259 fig. 141.
- ⁸⁵ *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, s. 224 (2.8.1529).
- ⁸⁶ *Stadsbog 1549-1556*, s. 275.
- ⁸⁷ *Smstds.*, s. 302.
- ⁸⁸ *Codex Esromensis*, nr. 123, s. 142f.
- ⁸⁹ Gravsten omtalt i *Danmarks Kirker*, s. 250.
- ⁹⁰ *Danmarks Adels Aarbog 1955*, afdl. II, s. 22f.; Anders og Christian nævnes som afdøde i *Stadsbog 1549-1556*, s. 275.
- ⁹¹ *RA, Helsingør Rådstue* lb.nr. 4-16, pergament udstedt i Næstved; jf. *Wegener IV, Tillæg*, s. 5f.
- ⁹² *Danmarks Kirker*, s. 44, kort, s. 45.
- ⁹³ *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv III, Tillæg*, s. 29f.
- ⁹⁴ *Smstds.*, s. 22.
- ⁹⁵ Ramsing I, 1943, s. 48. Her fejlagtigt anført 1464 i stedet for 1496; jf. *Kjøbenhavns Diplomatarium, II*, nr. 185, s. 236 & IV, NR. 271-272, s. 283ff.
- ⁹⁶ *Danmarks Adels Aarbog 1955*, afdl. II, s. 21.
- ⁹⁷ Ramsing II, 1943, s. 37; jf. *Repertorium 2. rk. V*, nr. 10171, s. 644f.
- ⁹⁸ Ramsing VII, 1994, s. 22f.; jf. *Repertorium 2 rk. IV*, nr. 7640, V nr. 9425; *Danmarks Adels Aarbog 1955*, II afdl., s. 21.
- ⁹⁹ *Kjøbenhavns Diplomatarium IV* nr. 300, s. 312.
- ¹⁰⁰ Ramsing VI, s. 21.
- ¹⁰¹ Ramsing VI, s.19.
- ¹⁰² *Fr. I's danske registranter*, s. 107 (7.8.1526); hans far havde haft de samme fire gårde i forlening. Se *Fr. I's danske registranter*, s. 224.
- ¹⁰³ *Danmarks Adels Aarbog 1955*, afd. II, s. 21. Dokumentet er forgæves eftersøgt.

- ¹⁰⁴ RA, *Helsingør Rådstue* lb.nr. 4-17, pergament; *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv IV*, Tillæg, s. 5.
- ¹⁰⁵ *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv III*, Tillæg s. 20.
- ¹⁰⁶ *Danmarks Kirker*, s. 41.
- ¹⁰⁷ Smstds. s. 148.
- ¹⁰⁸ Dalsager, s. 39ff. og Bisgaard, s. 185 nævner 15 andre; *Danmarks Kirker*, s. 40f. opregner 17 andre og lader det stå åbent, om der har været flere.
- ¹⁰⁹ *Kjøbenhavns Diplomatarium IV*, nr. 215, s. 222f.; jf. Codes Esromensis, nr. 123, s. 142f., hvor han nævnes uden titel, men *aff Wapn*.
- ¹¹⁰ *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv III*, Tillæg, s. 20; IV, s. 5,7.
- ¹¹¹ AO, *Danske Kancelli indlæg 1481-1518*, opslag 139/188.
- ¹¹² Det kan vel være brevet med meddelelse om Elisabeths forsinkede afrejse. Se Allen 1, s. 205.
- ¹¹³ Allen 1, s. 200ff.
- ¹¹⁴ AO, *Danske Kancelli indlæg 1481-1518*, opslag 158/188.
- ¹¹⁵ Allen 3, s. 211.
- ¹¹⁶ Dette svarer til Allens oplysning smstds., at delegationen *landede den 1. Juli ved Vlieland*.
- ¹¹⁷ AO, *Danske Kancelli indlæg 1481-1518*, opslag 163/188; jf. Allen 3, s. 201. Kongen havde lånt to skibe fra Hamborg og to fra Danzig.
- ¹¹⁸ Hun, der i 1515 var enke efter købmand Walter Kniphof, var søsterdatter til Hans Pedersen, og blev senest 1518 gift med borgmester Jørgen Kock i Malmø. Hendes søn Claus fulgte Christian 2 på hans flugt fra Danmark og blev kendt som hans kaper, der gjorde stor skade på hanseatiske skibe, indtil han blev fanget og henrettet som sørøver i Hamborg i 1525.
- ¹¹⁹ AO, *Danske Kancelli indlæg 1481-1518*: opslag 168/188; dette skib havde kongens tro fælle Søren Norby som høvedsmand. Allen 3:211.
- ¹²⁰ HR 3,V nr. 459 §10: 546.
- ¹²¹ HR 3,IV nr. 359:479. Brevet, der er udateret, er stilet til *Theolonario im Sunde Johanni Petersson*.
- ¹²² Jf. Helsingør Stadsret, §§xv-xviii:150f. i: Kroman, 1955
- ¹²³ Venge, 1981-1982:49.
- ¹²⁴ HR3,VII, nr. 317, pkt. 3:563.
- ¹²⁵ HR 3,VII, nr. 221:424f. (juli 1519); jf. klage fra Stralsund (juni 1519) HR 3,VII, nr. 212, 7 & 11. Allens forklaring, (Allen 2:273) at kongen med overflytningen tog *Hensyn til de Sofarendes almindelige Tarv, thi Helsingør havde ingen Vinterhavn og Rheden var tillige især ved sydøstlige Vinde meget usikker, saa at aarlig mange Skibe lede Søskade eller aldeles forliste; ved København fandt de derimod en fortræffelig Rhed, tryk for alle Vinde, og i Havnen tillige i langt andet Maal, end Helsingør kunde yde, alle de Bequemmeligheder og Fordele, en Skibsfører eller Kjøbmand kunde ønske*, virker på den baggrund ikke overbevisende.
- ¹²⁶ AO *Øresundstoldbøger 1497: 3-27; 1503:4-36*. En forklaring på de manglende sidenumre kunne måske være, at man har nummereret arkene på forhånd og har begyndt de enkelte afsnit efter et skøn over omfang, men har overvurderet omfanget af de enkelte afsnit, og har taget nogle nummererede sider fra før indbinding.
- ¹²⁷ Undtaget dog herfra de enkelte danske skibe, som findes i dette afsnit, og kun findes her, da danske toldfri skibe i modsætning til de vendiske ikke er noteret.
- ¹²⁸ Enemark, 2010:236ff.; skematisk opstillet:239, hvor skibstolden for 1497 dog fejlagtigt er anført som 968 nobel i stedet for 958, hvorfor Enemark må hævde, at den samlede skibstold er fejloptalt. Under skibstold 1503 mangler 4 rhinske gylden, således at den samlede skibstold skal anføres som 1461 nobel og 8 rhinske gylden eller 1464 nobel og ½ rhinsk gylden.
- ¹²⁹ AO *Øresundstoldbøger 1528:35*. I den senere retssag mod ham, anfører Peder Hansen, at han har videreført sin fars måde at føre toldregnskabet på. Det fremgår da også af opbygningen, som er den samme som i 1497 og 1503 blot med tilføjelse af salg af et vrageanker og kompensation for toldsalt

og fragt af dette.

¹³⁰ Se f.eks. *AO Øresundstoldbøger 1577:938*.

¹³¹ *AO Øresundstoldbøger 1528:35*. Kongen blev Hans Pedersen 18 rhinske gylden skyldig.

¹³² *AO Danske Kancelli indlæg*, opslag 191.

¹³³ *AO Øresundstoldbøger 1557 B*, s. 554 (opslag 94).

¹³⁴ I en hollandsk klage over toldsætserne i 1549 anføres, at tøndepengene er blevet opkrævet i ca. 30 år. *AO Tyske Kancelli, UA (B)*, opslag 40.; Friis, s. 176; Venge 1987, s. 115.

¹³⁵ *AO Øresundstoldbøger 1528:33* (opslag 51). Der blev opbåret 26 små læster á 12 tønder, som blev ført til udgift med 156 rhinske gylden.

¹³⁶ Listerne over disse skibe, som *gaff inthet* rummer i 1497 45 skibe, i 1503 107 skibe og i 1528 72 skibe, heriblandt også et skib fra Stockholm, der klarede frisag ved at angive at skib og gods tilhørte to navngivne svenske rigsråder, to nederlandske skibe fra Buckeslot, som tilhørte Jacob Michelsen og Sander Leyell (i Helsingør) og et skib med gods hjemmehørende i København.

¹³⁷ I 1497 drejede det sig om 19 skibe, der betalte en eller to nobler, i alt 23 nobler; i 1503 om 23 skibe, der betalte 23½ nobler og fire rhinske gylden efter en mere graderet takst fra en til to rhinske gylden og fra en halv til to nobler, og i 1528 42 skibe, der betalte fra en halv til to rhinske gylden eller en til to nobler. Der er anført et enkelt dansk skib i sidstnævnte liste.

¹³⁸ Christensen, s. 674; Venge 2010, s. 41f.

¹³⁹ Christensen, s. 675. Kaster man til sammenligning et blik på toldbogen for 1528, den først bevarede efter låneindfrielsen, vil man se, at der heri er noteret 113 skibe, som betaler to og tre nobler i told, fra kreditorbyerne. I alt 154 nobler eller 385 gylden. Tallet viser, at det var en fornuftig beslutning at lånene var betalt ud, og det noget lavere antal skibe registreret som hjemmehørende i byerne, efter toldpligten er indtruffet, bestyrker mistanken om, at

en del skibe fra andre byer sejlede under bekvemmelighedsflag med papirer fra kreditorbyerne. Det har sikkert også givet disse en indtægt, og de andre byer tilsvarende en udgift, som tidligere blev modsvaret af toldnedsættelsen.

¹⁴⁰ HR 3,VI, s. 263,14 (note til nr. 224): *Sollten die Lübecker behaupten, die Unterthanen dieser Lande bezahlten dem K. von Dänemark mehr Zoll als früher: K. Christian hatte einige Städten von Holland und Friesland 2/3 seiner Zölle versetzt, die Pfandsumme ist aber 1509 um Juni 29 zurückgezahlt, und müssen die Städte daher jetzt wieder den alten Zoll erlegen.*

¹⁴¹ Suhm, s. 108, 110, 114 & 115; jf. *Regesta*, nr. 5562, 5594, 5642 & 5677.

¹⁴² Suhm, s. 118, 120, 123, 124 & 126; jf. *Regesta*, nr. 5719, 5738, 5793, 5809 & 5831, en kvittering af 16.5. mangler heri.

¹⁴³ Suhm, s. 131, 132 & 135; jf. *Regesta*, nr. 5904, 5910 & 5948, en kvittering af 25.7. mangler.

¹⁴⁴ Suhm, s. 167; jf. *Regesta*, nr. 6354.

¹⁴⁵ Suhm, s. 152, 155 & 158; jf. *Regesta*, nr. 6180, 6235 & 6259.

¹⁴⁶ Suhm, s. 173; jf. *Regesta*, nr. 6440.

¹⁴⁷ Suhm, s. 181 & 185; jf. *Regesta*, nr. 6555 & 6573.

¹⁴⁸ Det forklares bl.a., hvorledes kongen har flyttet toldopkrævningen *zu Copenhagen, fünf Meilen bis ins Land, des dis Schiffer genohitet, aus und von ihren Schiffen dahin zu reisen, da eine unzüchtige Frau, Siborch genannt, ..., Befehl und Regierung hatte, nach ihrem Gefallen, in Entrichtung des Zollens zu beschätzen. Die Schiffer mussten auch da bleiben, so lange Siborch wollte, und dennoch nach ihren Willen letztlich Geld geben, sonst konnten sie nicht davon kommen. Derhalben mancher Schiffer den Wind, zu seinem Curs dienlich, verlegen und versäumet hat. Etliche sind auch dieserwegen mit Leib, Schiff und Gütern in der See umkommen.* Willebrandt, s. 131f.; jf. Venge, 1981-82, s. 48, note 64, citat fra HR 3,VII, s. 424f.: *und eyn deel von Helschenore gegen Koppnenhaven umbe tho vortollen reyszen moten*; jf. Venge 1981, s. 8.

- ¹⁴⁹ Venge, 1981-82, s. 53f.
- ¹⁵⁰ Willebrandt, s. 133: *auch von ihm [dem teutschen Kaufmann] den hundersten Pfenning von einem seines Gutes, fordern lassen*; jf. Allen, 2, s. 130.
- ¹⁵¹ Kjersgaard & Hvidtfeldt, s. 243.
- ¹⁵² Nærmere behandlet i den i litteraturlisten nævnte artikel i Museerne Helsingør Årbog 2017.
- ¹⁵³ Venge 1981, s. 14; samme 1981-82, s. 54f.
- ¹⁵⁴ Se ovenfor note 130. En indberetning fra sekretær Ambrosius Storm fra Danzig, der var på forhandlingsrejse til København i juli 1521, viser at problemet ikke helt var afhjulpet med udlægningen af søtønderne. Det skib, han sejlede med, og to efterfølgende skibe, løb alle på grund ved Salt-holm. Venge, 1975, s. 15; jf. samme, 1981, s. 14.
- ¹⁵⁵ *Kjøbenhavns Diplomatarium I*, s. 381f. (Åbent brev 15.7.1533); jf. *AO Tyske Kancelli UA B*, opslag 45. Her antydes, at skibene, efter at opkrævningen var flyttet tilbage til Helsingør, stadig til besvær for dem måtte betale tøndepengene i København; men at dette blev ændret, så tolderen i Helsingør opkrævede dem på Københavns bystyres vegne. Tolderen fik åbenbart fra starten en *borgmesterandel* af tøndepengene, mens disse senere, da registreringerne fremgår af toldbøgerne, deles mellem kongen og rådet, og han må nøjes med de sædvanlige skriverpenge for sit arbejde. Det første år, afgiften ses registreret i toldbøgerne, er 1557. Den er ført sammenlagt med skriverpengene som et beløb på henholdsvis 14 skilling og ½ daler (= 24 skilling) pr. skib. I slutopgørelsen angives skriverpengene som 6 skilling for skibe under 30 læster og 8 skilling for skibe over. Tøndepengene anføres kun som en samlet sum; men er det samme størrelsesprincip anvendt på skibene som for skriverpengene, har afgiften været 8 skilling (= ½ mark) for skibe under 30 læster og 16 skilling (= en mark) for skibe over. *AO Øresundstoldbøger 1557*, s. 554 (opslag 94). Tønde- og skriverpen-
gene er ført i venstre margin, så de ikke sammenblandes med toldindtægterne. En understregning af, at de var en særlig afgift og ikke en form for told.
- ¹⁵⁶ Antallet fremgår af et missive til borgmestre og råd i København 8. juni 1560 med besked om at udlægge yderligere to tønder på Falsterbo Rev og i Dragørs Strømme. *KBB 1556-1560*, s. 409.
- ¹⁵⁷ *Danske Kancelliregistranter*, s. 428 (14.10.1549); *Kancelliets Brevbøger 1556-60*, s. 59 (14.12.1556 kvittering for afregning 1548-56); jf. samme, s. 83 (1.4.1557).
- ¹⁵⁸ *AO Øresundstoldbøger 1557*: 554 indtægt (opslag 94), s. 586 refusion til bystyret (opslag 112); jf. *Kancelliets Brevbøger 1556-60*, s. 80 (27.3.1557).
- ¹⁵⁹ *Tyske Kancelli UA B*, opslag 37 & 40 (holandsk og tysk); aftrykt i oversættelse Friis, s. 176.
- ¹⁶⁰ Derimod holder fortegnelsens påstand om, at der nu opkræves ½ daler af alle skibe uanset størrelse for en enkelttur, ikke.
- ¹⁶¹ Venge, 1981-82, s. 49; samme, 1987, s. 121.
- ¹⁶² Venge, 1987, s. 119 anfører fejlagtigt, at tolden for et skib på 100 læster ville andrage 2 gylden. Enten er der et 0 for meget i læsteantallet eller et 0 for lidt i toldbeløbet. 100 læster af 8 skilling giver 800 skilling = 20 gylden.
- ¹⁶³ Venge, 1981, s. 12.
- ¹⁶⁴ *HR 3, VII*, nr. 413 §156, s. 722: *eyn orer schypper hadde Sybrecht moten geven vor eyn schyp van 50 lasten 5 gulden to tollen*.
- ¹⁶⁵ Kjersgaard & Hvidtfeldt, s. 409.
- ¹⁶⁶ Allen 3, s. 263f.; Venge, 1975, s. 15ff.; samme, 1981, s. 14; 1981-82, s. 49ff.
- ¹⁶⁷ *HR 3, VII*, s. 781-97; Uddrag i Venge, 1975, s. 15ff.
- ¹⁶⁸ Venge, 1981-82, s. 49f.
- ¹⁶⁹ Allen, 3, s. 259ff.; Kjersgaard & Hvidtfeldt, s. 410; Venge 1981-82, s. 48.
- ¹⁷⁰ Kjersgaard & Hvidtfeldt, s. 412f.; Venge 1987, s. 122; det er egentlig forbavsende, at der er bevaret to toldbøger fra før nedbrændingen (1497 og 1503).
- ¹⁷¹ Et forsøg på igen at fjerne opkrævningen

- fra Helsingør strandede i 1532 på modstand fra Lübeck og andre vendiske og preussiske byer. Se brev fra Frederik 2. i *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv III*, Tillæg:30. Man kan sagtens forestille sig, at kredse i København har ønsket at få opkrævningen tilbage igen.
- ¹⁷² Galster, s. 192 anfører et beløb på 450 gyl-den indbetalt til Rentekammeret i regnskabsåret 1523-24.
- ¹⁷³ Genindført i 1567. Se *Kanceliets brevbo-ger, 1566-70*, s. 148 (brev 27.2.).
- ¹⁷⁴ Forhøjet i 1560 i forbindelse med skippe-res ønske om yderligere tønder ved Køben-havn. *Kanceliets Brevbøger, 1556-60*, s. 409. (brev 8.6.).
- ¹⁷⁵ Kjersgaard & Hvidtfeldt, s. 462f.; Venge 1987, s. 122; Degn, 2010, s. 128.
- ¹⁷⁶ Erslev & Møllerup, s. 246: *Peder Hansszen, Tolder i Helsingør, fik Kvittans paa Regnskab for, hvad hans Fader og han oppebar af Tolden i de to Aar 1527 og 1528. (24.2. 1530).*
- ¹⁷⁷ Hjorth & Kroman, 1981, s. 95.
- ¹⁷⁸ *Kancelliets Brevbøger, 1561-1565*, s. 224.
- ¹⁷⁹ Hjorth & Kroman, 1981, s. 375.
- ¹⁸⁰ Smstds., s. 432.
- ¹⁸¹ Smstds.; jf. *Danmarks Adels Aarbog 1955, til-læg II*, s. 23.
- ¹⁸² I min artikel *En tolder for en rosenobel*, Zise 2018, 1 er redegjort for den dramatiske retssag, der førte til hans afsked.
- ¹⁸³ Erslev & Møllerup, s. 224. Det nævnes, at *hans oldefader (= bedstefader) Peder Hanszenn og hans fader Hans Perszenn havde (dem) i for-leninge for ham.*
- ¹⁸⁴ Smstds., s. 266.
- ¹⁸⁵ *AO Tegnelse 1537-1545*, s. 7; jf. *Danske Maga-zin 3. Rk. VII*, 1860, s. 185.
- ¹⁸⁶ *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 444.
- ¹⁸⁷ *Kronens Skøder*, s. 37.
- ¹⁸⁸ Han omtales i 1555, 1556 og 1559 som Per Hansen i Borup. Se Kroman 1971, s. 302; Hjort & Kroman, 1981, s. 49; 95.
- ¹⁸⁹ Erslev & Møllerup, s. 444.
- ¹⁹⁰ Hjort & Kroman, 1981, s. 49.
- ¹⁹¹ Smstds., s. 275f. (1.7.1555).
- ¹⁹² Smstds., s. 302 (9.3.1556).
- ¹⁹³ Den første kvittering til Peder Hansen på indbetalt told ses i Erslev & Møllerup, s. 160f. (8.7.1528); jf. smstds: 246 (24.2.1530) kvittering for, *hvad hans Fader og han oppebar af Tolden i de to Aar 1527 og 1528.*
- ¹⁹⁴ *AO Danske Kancelli Indlæg 1541-1549*, opslag 188.
- ¹⁹⁵ Denne set med nutidens øjne underlige mangel på skelnen mellem private midler og embedsmidler var almindelig for dan-ske embedsmænd helt op til 1840. Frisk Jensen, s. 36ff.
- ¹⁹⁶ Waitz, s. 326.
- ¹⁹⁷ Således bl.a. Stegehus og Aalholm. Palu-dan-Müller, s. 222f.
- ¹⁹⁸ jf. Venge, 1987, s. 102 og samme, 2000, s. 109. Det er dog en overfortolkning af denne for så vidt lille ændring i opkræv-ningsmetode, når Venge bruger den til at konstatere, at selv en borgerkrig ikke kunne rokke Sundtoldens etablerede stil-ling (1987), og kalder den (2000) et gro-tesk eksempel på, hvor alment accepteret Øresundstolden fremtrådte 100 år efter sin fødsel, udtrykt ved, at skipperne selv lagde toldbeløbet, den navnkundige nobel af guld gennem det trekantede hul. Jf. også Venge 2010, s. 44, note 6 med beskrivelse af forløbet.
- ¹⁹⁹ Waitz, s. 328; Det må heraf kunne udle-des, at toldboden under normale forhold befandt sig uden for slottet.
- ²⁰⁰ Smstds., s. 329. Brev dateret 19. juli.
- ²⁰¹ Smstds., s. 330.
- ²⁰² 12.8.1434 var Grev Christoffer herre på hele Sjælland. Waitz, s. 118.
- ²⁰³ Paludan-Müller, s. 378.
- ²⁰⁴ *AO Tegnelse 1535-1538*, s. 40R; de korte notitser om brevene uden nærmere beskri-velse af indholdet bortset fra (gen)udnæv-nelsen er udaterede, men da belejringen af Helsingør indledtes den 24.7.1535, og den førstfølgende datering i Tegnelserne er 20.8.1535 (s. 51V), må begyndelsen af august være en sandsynlig datering. Kron-borg holdt i øvrigt stand til 11.1.1536.
- ²⁰⁵ Erslev & Møllerup, 1878, s. 264 (brev af

- 29.7.1530). Hørte ankret sammen med en bøjle eller tønde, skulle det mod en passende bjærgeløn tilbageleveres ejeren, hvis han meldte sig inden *aar och dag*. I modsat fald tilfaldt det alldommell kongen. Jf. *AO Øresundstoldbøger 1528*, s. 27; 1536, s. 26-27.
- ²⁰⁶ Erslev & Møllerup, 1878, s. 402 (brev af 14.4.1532).
- ²⁰⁷ *AO Tegnelse 1537-1545*, s. 206V (brev dateret 20.6.1543); *Danske Magazin*, 1864, s. 2.
- ²⁰⁸ *AO Tegnelse 1537-1545*, s. 215V (brev af 1.7.1543 til statholder Eske Bille, som skulle give beskeden videre til tolderen); *Danske Magazin*, 1864, s. 8.
- ²⁰⁹ *AO Øresundstoldbøger, 1542*: s. 11-16.
- ²¹⁰ *AO Tegnelse 1545-1548*, s. 72R (brev til Peder Hansen 5.6.1546); *Danske Magazin*, 1864, s. 200.
- ²¹¹ Degn, 2010, s. 164.
- ²¹² Laursen, 1907, s. 452ff.; Bech, s. 245; Venge, 1987, s. 210-11.
- ²¹³ Laursen, 1907, s. 461.
- ²¹⁴ Forløbet er beskrevet i artiklen: *En tolder for en rosenobel*; Jensen, 2018:4-19
- ²¹⁵ *AO Øresundstoldbøger 1542-1548*, opslag 273ff.; jf. Friis, s. 166f.; Enemark, s. 229.
- ²¹⁶ Erslev & Møllerup, 1881-82, s. 384f.
- ²¹⁷ Udskrift af retsforhandlingen ses som bilag til brev af 22.10.1548 fra Eske Bille til Christian III. *AO Danske Kancelli, Indlæg*, opslag 187-194.
- ²¹⁸ Det eneste bevarede dokument vedrørende dette retsmøde er en liste over udsagn fra skipperne om størrelsen af deres toldbetaling i Sundet. *AO Tyske Kancelli UA (B)*, opslag 8ff. (dansk) og 12ff. (tysk).
- ²¹⁹ Laursen, 1892 s. 37.
- ²²⁰ Erslev og Møllerup, 1881-82, s. 444.
- ²²¹ Det vides ikke, hvornår Jørgen Valle var blevet ansat på toldboden. Han optræder i en kommission, som indhenter erklæringer fra skipperne om deres toldbetaling i juli 1548 forud for den første retssag mod Peder Hansen. *AO Tyske Kancelli UA (B)*, opslag 8ff., 12ff. Sært nok afhøres han på intet tidspunkt om det påståede bedrageri. I 1560 blev han endnu engang forbigået som tolder ved Sander Leyells død, men blev udnævnt til en nyoprettet stilling som tolder i Nyborg.
- ²²² Hjorth & Kromans. 34f. (Møde 3.10.1554).
- ²²³ *AO Øresundstoldbøger 1536*.
- ²²⁴ Se herom min artikelserie i Zise fra 2014 til 2017 nævnt i litteraturlisten.

Fra grænsebetjent til toldinspektør

Af Johannes Holm Petersen

Til Toldvæsenet

Jeg er udlært som købmand, men efter militærtjeneste søgte jeg ind til Toldgrænsekorpsset og blev den 1. september 1964 antaget som grænsebetjentaspirant med tjenestested i Kruså.

Efter endt oplæring hos overvagtmeister Svend O. Laursen gjorde vi tjeneste, dels ved patruljering fra Kruså Møllesø til Skomagerhus, der var lokalt overgangssted, og hvor vi opholdt os seks timer inden turen gik retur til Kruså, dels ved grænseovergangsstedet i Kruså. Der skete ikke de store ting under denne patruljering. Dog tog jeg nogle unge mennesker ved Kobbermøllen, der havde glemt deres pas og gerne alligevel ville til Danmark. De blev afleveret hos politiet og sendt tilbage til Tyskland.

Udstationering

I 1968/69 blev det besluttet, at Toldgrænsekorpsset skulle nedlægges og lægges sammen med Toldvæsenet. Af den grund fik alle ved grænsen på et møde i Padborg tilbud om en udstationeringsperiode fra 1. marts 1969. Jeg talte med min hustru om mulighederne og accepterede at blive udstationeret, og lørdag den 1. marts 1969 startede jeg som den første "Mau Mauer" – det blev vi kaldt af kollegerne i Toldvæsenet fordi vi kom fra grænsen – på havnen i Skagen, hvor jeg mødte vagtmester Bagh, der forklarede en masse om tjenesten med ankomst af fiskerbåde, der

skulle losse fisk og betale havneafgift osv. Jeg sagde, at jeg jo nok kunne spørge en kollega, og fik til svar, at jeg bare kunne ringe. Er jeg da helt alene, spurgte jeg, og fik at vide, at det var jeg.

Det gik nu udmærket. Fiskerne var hjælpsomme og afregning for losning og omregningen fra svenske kr. til danske kr. osv. gik fint. Bl.a. var det en fisker, der lærte mig om papirerne ved proviantering nord for den 60. breddegrad, hvad nok ingen kuttere kom. Da jeg bladrede rundt i papirerne spurgte han på bredt vendelbomål: "Ær do ny her?" Det bekræftede jeg. "Kæjer do intj te papiern?" spurgte han. Det måtte jeg indrømme, at jeg ikke gjorde. "A ska vis dæj'et," sagde han, og så tog han fat: De papirer skal jeg have, de papirer skal du beholde, der skal du stemple osv. Da jeg vidste, at der ville komme kolleger fra grænsen, der var lige så meget på bar bund som jeg, gemte jeg kopier af de ekspeditioner, jeg havde i en mappe, som de så kunne kigge i.

Efter turen i Skagen gjorde jeg tjeneste i Kolding, Vejle, Frederiksværk, København tilbage til Kolding og sluttede på Rømø i november 1969.

Til Kolding

Man ville gerne have mandskab væk fra grænsen, hvorfor vi fik tilbudt uansøgt forflyttelse til et af de steder, hvor vi havde gjort tjeneste. Vi skulle udvælge to steder på en ansøgning. Jeg søgte Søn-

derborg, på trods af, at jeg godt vidste, at Sønderborg ikke kunne blive aktuel, og Kolding, da jeg havde mødt en masse fantastiske kolleger og et sammenhold som passede perfekt ind i min verden. Vi skulle så til samtale om den forestående forflyttelse, og jeg var tilsagt til samtale under min udstationering til København.

Da jeg var hjemme i Kruså på en fridag, mødte jeg en kollega, der spurgte hvor jeg havde søgt hen, og da jeg svarede Kolding, fik jeg at vide, at der var 40 ansøgninger til Kolding. Jeg fandt ud af, at de to repræsentanter for Departementet og Direktoratet havde samtaler på Padborg Toldkammer og jeg fik en aftale i stand.

Jeg blev spurgt, om jeg ville til Odense, og svarede at jeg ikke mente, jeg havde sat Odense på min ønskeliste. Det var rigtigt nok, men der var mange der søgte Kolding og jeg var den yngste ansøger, fik jeg at vide. Jeg svarede, at jeg var den sidst ansatte i Toldgrænsekorpsen, så jeg ville altid være den yngste ansøger, og efter lidt parlamentering sagde de to repræsentanter for de højere instanser, at de ville tænke over det. Jeg svarede, at det var jeg glad for, men jeg havde et hus, der skulle sælges og børn, der skulle begynde i skole, så jeg ville være glad for et svar. Det accepterede man. Jeg fik forflyttelse til Kolding den 1. juli 1970, og vendte glad hjem til fridag med min familie, der fik den gode nyhed.

Jeg gjorde tjeneste på Kolding havn og i Billund lufthavn indtil 31. december 1975, hvor vi var fire kolleger, der fik tilbudt at skifte tjeneste til Momskontrollen. Grunden til, at vi fire blev valgt, var at vi tidligere havde stiftet bekendtskab med regnskab på handelsskole eller anden skole. Vi begyndte på et Momskursus den 1. januar 1976 og blev kort tid efter

tilknyttet en sektion, hvor vi kontrollerede landbrug og mindre virksomheder.

Jeg fandt ret hurtigt ud af, at der ikke rigtigt var kolleger der var interesseret i autobranschen, hvorfor jeg rettede min opmærksomhed mod dette arbejdsområde. Gennem de næste mange år arbejdede jeg næsten udelukkende med denne branche, med alt hvad det medførte, bl.a. indsmugling af Mercedesbiler fra Tyskland, hvor man bortsleb stelnummer og huggede nye ind så de passede til de danske papirer. Der var specielt et firma i Kolding, som specialiserede sig i denne trafik. Indehaveren pralede af at have indsmuglet 100 biler. Jeg fandt i samarbejde med Kolding Politi de 20 af dem. Herudover var der en masse ombyggede biler osv., som medførte yderligere betaling af registreringsafgift. Jeg fik lov til at opsoge tekniske skoler i Kolding, Fredericia og Vejle, for at orientere unge mekanikerlærlinge om risikoen ved at ombygge biler i større stil, så de ikke passede til de oprindelige registreringsattester, og man derfor skulle betale ekstra registreringsafgift.

I 1990 blev vi fra Kolding sammensluttet med kollegerne fra Fredericia og Vejle, med tjenestested i Vejle.

Toldinspektør

I begyndelsen af 1994 blev jeg spurgt om jeg var villig til at skifte arbejdsområde til smuglerikontrollen, hvilket jeg gerne ville og den 1. juni 1994 blev jeg udnævnt til toldinspektør og fik jobbet som koordinerende leder i Smuglerikontrollen, der bl.a. omfattede havnene i Fredericia og Aabenraa samt kontrollen ved landegrænsen.

I 1994 startede der en færgerute mellem Klaipeda i Litauen, der først blev

medlem af EU i 2004,- og Fredericia, hvor der ankom lastvogne og lastvognstrailere. Senere startede der også en færgerute fra Klaipeda til Aabenraa, og det skulle vise sig at være et særdeles spændende arbejde at kontrollere disse lastvogne og lastvognstrailere, der ankom fra Klaipeda.

Risikovurdering har vi altid foretaget, men nu blev det mere indgående, da vi havde EDB til rådighed. Jeg fik tilsendt cargomanifester via fax fra færgen så snart den havde forladt Klaipeda, og havde derefter næsten 24 timer til at foretage min kontrol af papirer: Hvilke firmaer fik hvad hjem, passede firmaernes profil til varernes beskaffenhed osv.

Det var et meget spændende arbejde, og jeg vil her nævne nogle af de sager med størst antal cigaretter, vi fandt.

Pejsebrænde til Aalborg

I november 1994 ankom en trailer til Fredericia, som var læsset med løst pejsebrænde og med endemål i Aalborg. Det syntes jeg var lidt mærkeligt, hvorfor jeg bad kollegerne om at undersøge denne trailer nærmere. En kollega var skeptisk: "Du kan ikke sidde her i Vejle og finde smuglergoods på grund af EDB," blev der sagt. Ca. to timer efter færgens anløb blev jeg bedt om at komme til Fredericia, da man var stødt på noget pap under pejsebrændet. Jeg kørte derved sammen med en kollega og vi talte om, at vi nok kunne have varerne under pappet i kollegaens VW. Da vi ankom, var man ved at tømme traileren for pejsebrænde og det viste sig, at der under pejsebrændet i en 40 fods trailer var gemt 3,3 millioner cigaretter, så dem kunne vi ikke have i kollegaens VW.

Modtagerne i Aalborg blev senere anholdt af politiet og en retssag fulgte.

Cigaretter gemt bag dobbelte vægge eller dobbelt loft i trailer

I juni 1996 ankom til Fredericia en lastvognstrailer, der var bestemt for modtager i Tyskland, men da vi var 3.-landsgrænse havde vi kontrollen. Traileren var lidt mistænkelig i indvendig og udvendig mål, og vi fandt 499.800 stk. cigaretter bag en opbygget dobbelt bagvæg. Senere i september ankom en mistænkelig lastvogn, hvor vi fandt 100.000 stk. cigaretter gemt i et dobbelt loft.

Cigaretter til Aarhus og England

På et tidspunkt ankom en trailer med palletter til en modtager i Aarhus. Da jeg undersøgte denne modtager fremgik det af undersøgelsen, at firmaet eksporterede kosmetik til Rusland, men virksomheden var ikke aktiv. Det passede ikke sammen med modtagelse af palletter til fremstilling af paller, hvorfor den blev udtaget til kontrol.

Det viste sig, at der i de udhulede paller var gemt 1.120.800 stk. cigaretter. Vi havde korrespondance med kollegerne i Aarhus, da en person, som angav at være fra modtagerfirmaet, gerne ville fortolde træet i Aarhus. Det kunne han imidlertid ikke, og kollegerne meddelte så, at han kom til Fredericia.

Ganske rigtigt. Nogle timer efter ankom en person, som ville fortolde varerne og betale kontant. Han blev vist ned til hallen, hvor vi kontrollerede traileren og blev anholdt af politiet i Fredericia. Det viste sig, at man havde franarret virksomheden i Aarhus deres virksomhedsnummer, for at godsregistrere og fortolde i deres nummer.

I 1999 startede man en færgerute fra

Klaipeda til Aabenraa og det skulle vise sig, at der også var store smuglerier af cigaretter her.

I februar 1999 ankom en trailer med palletter, som rutinemæssigt blev kontrolleret. Der var 580.600 stk. cigaretter gemt i de udhulede paller.

Senere i 1999 ankom en trailer med bestemmelse for England med keramik. Da den blev undersøgt nærmere, viste der sig at være 1.200.000 cigaretter gemt mellem keramikken. Kollegerne i England blev underrettet og foretog det nødvendige der.

Cigaretter til Belgien

I januar 2000 ankom igen en trailer med palletter til Fredericia, denne gang bestemt for en modtager i Belgien. En kontrol resulterede i, at vi fandt et antal på 2.483.000 stk. cigaretter. To dage efter ankom en trailer til Aabenraa til samme modtager i Belgien med en ladning af papplader. Disse var også udhulede og der fandt kollegerne 3 millioner cigaretter. Kollegerne i Belgien blev underrettet og foretog de videre undersøgelser mm. i Belgien.

Cigaretter i sække med trækul fra Rusland

Også ved grænsen lykkedes det os at afsløre smugleri af store mængder cigaretter. I juli 2000 ankom en russisk lastvogn til grænsen med en ladning trækul bestemt for en arkitektvirksomhed i København. Da det var lidt mærkeligt, at en arkitekt skulle bruge et helt læs trækul, kontaktede jeg virksomheden i København. De svarede, at hvis de skulle bruge trækul, købte de det lokalt, så de

kendte overhovedet ikke noget til en lastvogn med trækul.

Da tømningen af lastvognen ville medføre store mængder sort trækulsstøv fik vi anskaffet overtræksdragter, og gik i gang med at undersøge lastvognen. Chaufføren blev mere og mere nervøs og blev derfor tilbageholdt af politiet. Det viste sig, at i nogle af sækkene var der skjult 2.496.000 stk. cigaretter. Den "rigtige" modtager i København blev anholdt af politiet der.

Det var nogle rigtig "sorte" toldere, der kunne afføre sig overtræksdragterne efter et godt udført job.

Cigaretter i pallefodder, panelbrædder og profilplader

I oktober ankom igen en lastvogn til grænsen, denne gang med pallefodder; dvs. underdele til paller. En kontrol viste at de var udhulede og kollegerne fandt en million cigaretter.

I februar 2001 ankom en lastvogn til grænsen med en ladning panelbrædder til en modtager i København. En kontrol viste udhuling af panelbrædderne og i udhulningen var skjult 1.382.400 stk. cigaretter. Ved en kontrol af en mistænkelig lastvogn på rasteplassen Ustrup ved Haderslev fandt kontrollen 2.358.720 stk. cigaretter gemt i profilplader, modtageren ukendt.

Cigaretter i tom lastvogn

Jeg havde flere gange set, at der kom tomme trailere med færgen fra Klaipeda, og i den forbindelse havde jeg bedt kollegerne være omhyggelige med kontrol af disse, da jeg ikke mente, at det kunne betale sig at sende tomme trailere med færgen.

I august 2001 kom netop en sådan lastvogn og kontrollen observerede, at der godt nok var en afløbsslange fra bunden af traileren, men ingen hul i selve bunden. En undersøgelse viste, at man kunne læse en del af mærketeksten Prince ved at lyse op gennem afløbsslangen.

Vi besluttede, at traileren skulle stilles lidt af sides og afvente afhentning. Jeg skulle alligevel tjenstligt til grænsen, så vi aftalte, at jeg blev holdt orienteret om sagen. Pludselig kom en chauffør for at hente traileren, og han fortalte, at han skulle fragte traileren til en rasteplads ved Padborg. PT-gruppen var underrettet og skyggede lastvognstoget, der dog ikke kørte mod Padborg, men – fik jeg at vide – kørte nordpå ad motorvejen.

Jeg vendte rundt og meddelte, at jeg overhalede lastvognen for at se fabrikat osv. på lastvognstoget. Jeg kørte ind på Rasteplads Ustrup og afventede den videre transport nordpå. Pludselig fik jeg fra en af følgevognene at vide, at lastvognen nu var på vej ind på Ustrup Rasteplads.

Jeg fandt et sted for at observere og lidt efter kom lastvognen og parkerede. Chaufføren gik ind på tankstationen og kom lidt efter ud med en del papirer i hånden, som han satte sig ind i lastvognen og læste. Efter et stykke tid stod han ud af lastvognen og smed papirerne i en affaldsspand på rastepladsen. Jeg gjorde følgebilerne opmærksom på, at han nu fortsatte, og da han var kørt gik jeg over i skraldespanden for at finde de papirer, chaufføren havde smidt. Det viste sig, at papirerne var revet itu, så jeg meddelte, at jeg kørte til kontoret for at få dem sat sammen og følgebilerne skulle fortsætte skygningen af lastvognen.

Da jeg havde fået samlet ”puslespillet” viste det sig at være nogle tegninger og

en tekst på Litauisk. Da jeg havde et godt samarbejde med den danske politis kontaktmænd i Litauen, faxede jeg papirerne til ham for at få dem oversat til dansk. Det viste sig at være en instruktion om, hvordan cigaretterne var lastet i dobbelt bund og hvordan man ved at løsne nogle skruer kunne tage baglygter mm. af og få cigaretterne ud. Det meddelte jeg kollegerne i skyggebilerne, der nu havde kontakt til flere politikredse, som bistod i skygningen af lastvognen, som fortsatte over den nye Storebæltsbro mod Sjælland. Skygningen fortsatte i nogle dage, hvorefter den blev stoppet i København. I den dobbelte bund fandt kollegerne 729.800 stk. cigaretter.

Sidste fangst og afgang fra Toldvæsenet

I april 2002 fik jeg et tilbud om en fratrædelsesordning, da man ville af med tjenestemænd i Toldvæsenet. Jeg accepterede tilbuddet, med fratrædelse den 1. juli 2002. Men mit virke var endnu ikke slut.

I maj 2002 ankom en trailer til Aabenraa og en opmåling af lastrummet viste stor forskel på udvendig og indvendig længde. Altså måtte der være en dobbelt væg i lastrummet. Det var der også og der var gemt 1.200.000 stk. cigaretter.

Det var den sidste afsløring jeg havde, og de siger, jeg har nævnt dækker kun et lille antal af de cigaretter, der blev fundet, dels ved grænsen og dels ved færgehavnene i Aabenraa og Fredericia. I alt fandt kontrollen 30.600.000 stk. cigaretter i perioden fra 1994 til 2002; cigaretter, som skulle have været solgt illegalt i Danmark.

Jeg stoppede som nævnt den 1. juli 2002 efter 36 år ved Toldvæsenet. Jeg har

ikke fortrudt en eneste dag af disse mange år. Jeg kan savne kollegerne, men på den måde som Toldvæsenet (SKAT) kører nu, er jeg glad for mit pensionistliv. Og

jeg har stadig kontakt med kollegerne, da jeg er formand for Seniorklubben i Trekantsområdet.

Læsø Land

Af Henrik Gjøde Nielsen

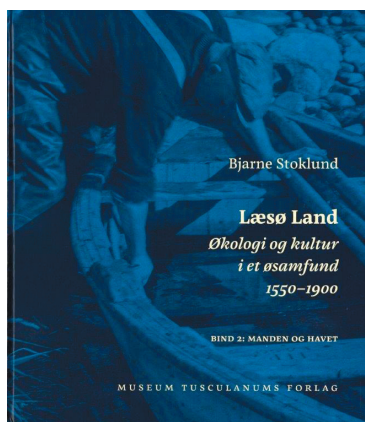
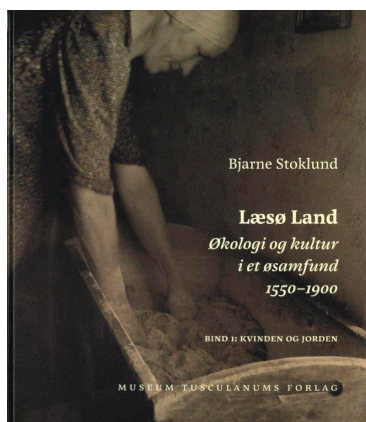
Anmeldelse af:

Bjarne Stoklund: *Læsø Land. Økologi og kultur i et øsamfund 1550-1900. Bind 1: Kvinden og jorden.* 304 s. Bind 2: *Manden og havet.* 318 s. Redigeret af Anders Møller, Signe Mellemgaard, Marie Stoklund. Museum Tusculanums Forlag, 2018. Samlet pris 548 kr. - webshoppris 438 kr.

Da Bjarne Stoklund døde i foråret 2013, efterlod han sig et omfattende manuskript om Læsø. Værket var ikke helt færdigt, men arbejdet var dog så fremskredet, at det forekom både rigtigt og naturligt at udgive det (bd. 1 s. 9). Det var en god beslutning. Bjarne Stoklund (1928-2013) var af gammel Læsø-slægt og stammede fra gården Stoklund, men tilhørte også første generation af slægten, født uden for øen. Måske netop derfor blev det personlige tilhørsforhold udgangspunkt for en livslang beskæftigelse med Læsø, og

i arbejdet med kildematerialet til øens historie stødt Stoklund da også på sin egen slægt, hvilket vel nok har virket inspirerende, men ikke fik Stoklund til at indskrænke sine studier til slægtshistorie. Det var øens historie og i særdeleshed livsformer, der interesserede Stoklund, og det er resultatet af dette arbejde, der nu forelægges læseren. På Læsø opstod et særligt kønsrollemønster som følge af øens særlige demografiske, økologiske og sociokulturelle forhold, der betød, at landbruget blev kvindernes domæne, mens sejladsen og havet blev mændenes.

Første bind af *Læsø Land* drejer sig om kvinderne. Bogens første del udgøres dog, ganske fornuftigt, af en generel optakt, med kapitler om undersøgelserne og målsætningen, rammerne og perioderne i øens kulturhistorie, om øen, domkapitlet og staten. Herefter tager Stoklund fat på bogens hoveddel, om kvinden og

jorden, der behandles i en række både stort anlagte og uhyre detaljerede kapitler. Andet bind af *Læsø Land* er bindet om manden. Her, hvor de indledende dele blev klaret i første bind, går vi lige på med behandlingen af temaet manden og havet, i alle dets afskygninger, og med en sidste hoveddel, hvor værket sammenfattes i en behandling af øens økologi og kultur, der modsvarer første binds indledende, generelle optakt.

Det er altså livsformer, kultur og økologi, vel at mærke før økologi blev et vilkår eller et slagord, der er emnet for Stoklunds undersøgelser, og for at kunne belyse disse forhold, må forfatteren ty til en mangfoldighed af materialer, herunder told- og skattehistorisk kildemateriale. Bl.a. har Stoklund anvendt Aalborg rådstues accisebog 1665-1668 i Rigsarkivet Viborg, og i Rigsarkivet København Bohuslens toldregnskaber 1610-1657, Aarhus 1620-1661, Horsens 1624-1654 og Skive 1639-1652. Desuden samme sted fra Rentekammeret diverse sager vedr. told- og konsumtionsvæsenet 1670-1759, diverse dokumenter ang. told og konsumtion 1704-1760, samt reviderede toldregnskaber for Læsø 1668-1837, Fredericia 1662-1837 og Aalborg 1697-1838. Endvidere er i Rigsarkivet Oslo, anvendt reviderede regnskaber, herunder lensregnskaber med toldregnskaber for Idd og Marker len, Frederikshald og Knivsø 1614-1635, Tønsberg lensregnskab, Holmestrand m.fl. ladesteder 1583-1625, og af egentlige toldregnskaber i Rigsarkivet, Oslo Frederikshald toldregnskab 1627-1751, Holmestrand 1632-1751 og endelig Tønsberg toldregnskaber 1633-1686.

Vi bevæger os på mandens domæne, og det er da også i bd. 2 (særligt s. 34-64, 69, 90-97, 135) materialet udnyttes. Ved

hjælp af det told- og skattehistoriske materiale kortlægger Stoklund Læsø-mændenes færden på havet og i verden, deres fragter og handler, glæder og genvordigheder. Disse forhold belyses i en række afsnit om norsk bygningstømmer for dansk brødkorn, skudehandelen indtil 1660 og i perioden 1660-1710, fartøjer og havneforhold, tømmerhandel og fragtfart, eksporten fra Læsø, familieforetagender og fællig, skudehandelens ophør, både og joller i forhyringsperioden, fragtfarten med bådene og afsætning af hornfisk.

Det er således ikke småting, man kan få ud af told- og skattehistorisk materiale. Det er ikke nogen overraskelse. Det er anvendelsen af materialet i den specielle, Stoklund'ske sammenhæng, der påkalder sig interesse her. Med sin særlige metodiske tilgang lykkes det Stoklund at give sin analyse af de tørre regnskaber en speciel vinkel, som både belyser handel og skudedefart som sådan, men som også virker tilbage på de unikke forhold, der herskede på Læsø. Øens status som ø har betydet, at tingene udviklede sig på en særlig måde her, hvilket de jo også gjorde på alle andre øer. Men den særlige arbejdsdeling mellem mænd og kvinder, der var på Læsø, kendes netop kun fra Læsø, og er som sådan både det centrale tema, og konstituerende for fremstillingen.

Stoklund taber aldrig sigtet af syne, og hans analyse af det told- og skattehistoriske materiale er ikke et mål, men et middel. Denne anvendelse kan danne grundlag for tilsvarende fremstillinger af andre lokaliteter, hvad enten det drejer sig om en ø eller en landfast lokalitet. Man kan stille nye spørgsmål til det kendte materiale, og opnå nye indsigter.

Fremgang, krise og stilstand

Af Henrik Gjøde Nielsen

Anmeldelse af:

Ole Degn: *Fremgang, krise og stilstand. De danske byers historie 1536-1720*. Told- og Skattehistorisk Selskab, 2018. 248 s. Pris for medlemmer af Told- og Skattehistorisk Selskab: 198 kr. Ordinærpris, via Museum Tusculanum: 348 kr., webshop-pris 278 kr.

Der findes historikere som er så produktive, at de også udgiver værker efter deres død. Blandt disse finder vi, måske ikke så overraskende, Ole Degn, der afgik ved døden i december 2017.

Det er faldet i Told- og Skattehistorisk Selskabs turban at udgive Ole Degns byhistoriske syntese, *Fremgang, Krise og*

stilstand – *De danske byers historie 1536-1720*.

Det er der flere grunde til.

Som bekendt har Ole Degn gennem mange år været et aktivt medlem af Told- og Skattehistorisk Selskab, redaktør af *Zise – Told- og skattehistorisk tidsskrift*, og er vel nok den forfatter, der har leveret flest artikler til tidsskriftet. Ud over Ole Degns store told- og skattehistoriske forfatterskab, var Ole Degn en meget produktiv byhistoriker, og medlem af Dansk Komité for Byhistorie, og som byhistoriker var det Ole Degns ønske, som Henrik Fode skriver i sin nekrolog over Ole Degn i *Zise* nr. 1 2018, at fremlægge resultatet af næsten 50 års indsats som forsker i de danske byers historie. På et seminar i Dansk Komité for Byhistorie havde han tilbudt at skrive et sådant bind, der kunne danne forbillede for et samlet værk om de danske byers historie, en byernes Danmarkshistorie. Manuskriptet lå stort set færdigt i 2013, men projektet trak ud, og på et tidspunkt besluttede Ole Degn, at bogen skulle være en gave til ham selv på 80-årsdagen. Der manglede et forlag, og for Ole Degn var det en stor glæde, at Told- og Skattehistorisk Selskab tilbød sig som udgiver af værket. Manuskriptet gik til opsætning, og Ole Degn nåede at se en første korrektur, men ikke at se det færdige værk, der nu foreligger. Desværre fik Ole Degn ikke færdiggjort bogens sidste afsnit, der skulle indeholde konklusioner på de mange delstudier, men efter Ole Degns død blev bogen færdig-

gjort af Inge Degn og Henrik Fode, og er således nu trykt, udgivet og sendt i handlen. Bogen kan erhverves til favørpris af medlemmer af Told- og Skattehistorisk Selskab, men da selskabet også gerne ville have bogen ud i den akademiske verden og til en bredere offentlighed, allierede selskabet sig med Museum Tusculanum, der forestår distribution af bogen uden for selskabets rækker.

Man kan naturligvis derfor få den mistanke, at herværende anmelder, i kraft af sin rolle i Told- og Skattehistorisk Selskab, ikke nødvendigvis er ganske upartisk. Den mistanke mener jeg nu nok at kunne mane til jorden. Jeg har selv gennem mange år beskæftiget mig med dansk byhistorie, og nød bl.a. den tillid, at Ole Degn stillede sit manuskript til rådighed for mig i forbindelse med udarbejdelsen af min ph.d.-afhandling.

Det er et kolossalt koncentrat af viden, Ole Degn præsenterer for offentligheden i det rigt illustrerede værk *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*. Såvel kilderne til som litteraturen om de danske byers historie er uhyre omfattende, og man kan uden at tøve sige, at det, som Ole Degn har præsteret med bogen, er resultatet af et livs indgående studier i emnet. Overblikket er suverænt, grundigheden uomtvistelig, som altid, når det drejer sig om et arbejde fra Degns hånd. Degn mestrede såvel detaljestudierne som syntesen, og til sidstnævnte kategori hører denne bog.

I en række tematisk anlagte kapitler redegør Ole Degn for de danske byers historie i tiden 1536-1720, en afgørende periode i de danske byers historie. Vi bevæger os fra Reformationens omvæltninger af den bestående samfundsorden i 1500-tallet over etableringen af den

stærke, enevældige danske kongemagt i 1600-tallet og frem til afslutningen af Store Nordiske Krig i 1720, som indvarslede en lang, florisant periode for de danske byer. Efter Indledning følger syv store kapitler, der inden for perioden behandler følgende temaer: Byernes rolle og funktion, Bysystemet 1536-1720, Byernes rum, Byernes mennesker, Byernes liv, Byernes og borgernes skæbner og endelig Byerne i fremgang, krise og stilstand. I sidste del af bogen bringes tabelbilag, oversigt over kilder og litteratur, stedregister og noter.

Degn giver på suveræn vis læseren indblik i de internationale og nationale aspekter, konjunkturer og lokale forhold, der tilsammen udgør grundlaget for byernes historie og udvikling, men Ole Degn bringer sagen videre, til lokal- og personalhistorisk niveau, og befolker så at sige fortidens byer, så vi også kommer tæt på byernes rum og byernes beboere, og det liv, der blev levet i byerne, til hverdag og fest, og det modsatte. På den måde præsterer Ole Degn både strukturel historie og kulturhistorie. Af det enorme materiale udsondrer Ole Degn det, der skal til, for at bibringe læseren forståelse af fortidens danske byer og livet i disse, med alt hvad det nu inkluderer.

Man bør ikke snyde sig selv for at læse bogen i sammenhæng, og på den måde i hvert fald tilnærmelsesvis opnå det overblik, som Ole Degn opnåede efter mange års arbejde, men naturligvis frister omfang og detaljerighed også til, at man som læser først dykker ned i forhold, som har ens særlige interesse, hvad enten det nu er lokalt eller tematisk betinget.

Hvad det sidste angår må man antage, at læsere af *Zise* vil være særlig interesseret i told- og skattehistoriske forhold. Disse

forhold behandles naturligvis også, dels hvad angår konsumtionsgrænser i kapitlet Befæstninger, volde, grave, byporte og konsumtionsgrænser, s. 59-65, dels i kapitlet Skatteudskrivning og udskrivning af arbejdskraft, skibstonnage m.m., s. 284-294. I sidstnævnte kapitel redegøres for det voksende skattetryk, omsætningsafgifter, forbrugsafgifter og toldafgifter, udskrivning af arbejdskraft og skibstonnage mm., størrelsen af skatteudskrivningen og meget fortjenstfuldt følgerne af skatteudskrivningen.

Vi har således her en danske byers historie, der dækker perioden 1536-1720. Et værk i samme boldgade, men dog ikke tilsvarende, som dækker den forudgående periode, er Hans Krongaard Kristensens og Bjørn Poulsens *Danmarks byer i middelalderen*, Aarhus Universitetsforlag, 2016. Næste trin må så være De danske byers historie efter 1720. Her er situationen den, at Dansk Center for Byhistorie, der jo også inkluderer Dansk Komité for Byhistorie, planlægger at skrive et bind om de danske byers historie i tiden fra 1550 til 1850. Der planlægges at være tre forfattere bag værket, blandt andre arkivar, seniorforsker, ph.d. Jørgen Mikkelsen, Rigsarkivet.

Hvor meget det end byder mig imod, er jeg nødt til at dryppe lidt malurt i bægeret. I forbindelse med tilrettelægningsbogen, er der et forhold, som har undgået

tilrettelæggernes opmærksomhed. Der er nemlig ikke altid overensstemmelse mellem sidetalsangivelserne i indholdsfortegnelser og så det sidetal, hvor de pågældende afsnit faktisk starter. Således angives i indholdsfortegnelsen, at afsnittet "Atter nye tider for by og land" starter s. 14, men det er faktisk s. 15, s. 30 skal være s. 31, s. 46 s. 47, s. 59 s. 58, s. 119 s. 117, s. 122 s. 121, s. 133 s. 131, s. 152 s. 151, s. 237 s. 238, s. 241 s. 243, s. 245 s. 246, s. 289 s. 290, og s. 310 s. 311. Det var næppe sket, hvis Ole Degn selv havde været inde over den endelige tilrettelægning. Det er frygteligt irriterende, særligt for de ansvarlige, når sådan noget sker. Det sætter på ingen måde mærker i hverken værkets kvalitet eller Ole Degns eftermæle, men må nødvendigvis nævnes. Ole Degn ville have gjort det samme. Og så er det sagt.

Konklusionen er, at Ole Degn med *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720* har leveret en syntese om dansk byhistorie, som er uomgængelig for enhver, der vil studere de danske byers historie i perioden. Der er tale om en syntese, et koncentrat, men også om et levende og velskrevet stykke kulturhistorie, der i kraft af grundighed og rigdom kan inspirere til fortsatte studier af danske byer og af temaer, der knytter an til danske byers historie. Hvis man tager fat på et sådant arbejde, må man nødvendigvis begynde med at læse Ole Degns værk.

Overmod og Afmagt

Af Peter Loft

Anmeldelse af:

Jørgen Grønnegård Christensen og Peter Bjerre Mortensen: *Overmod og Afmagt. Historien om det nye SKAT*. Djøf Forlag, 2018. 266 s. 285 kr.

Det er bemærkelsesværdigt, så mange der har en påfaldende enkel forklaring på årsagen til SKATs mange problemer. De fleste, der udtaler sig om dette, tyer til den enkle, men unægtelig også Erasmus Montanus-lignende argumentation, at SKAT har været gennem store besparelser; SKAT er nu i svare problemer; ergo må årsagen til problemerne være de store besparelser. Argumentationen er enkel og

givetvis belejlig for bl.a. en del politikere, der på denne måde entydigt kan parkere ansvaret for de mange problemer langt fra dem selv. Men korrekt eller fyldestgørende er den næppe.

Det er sjældent i livets sammenhænge, at komplicerede problemer har en enkel og let forståelig årsag, og det er næppe heller tilfældet i sagerne om SKATs vanskeligheder. På denne baggrund er det befriende, at de to professorer Jørgen Grønnegård Christensen og Peter Bjerre Mortensen i deres bog *Overmod og Afmagt – Historien om det nye SKAT* foretager en grundig og eftertænksom analyse af de ændringer, som ifølge forfatterne er årsagerne til de aktuelle problemer. Bogen forsøger mig bekendt for første gang at give et samlet billede af den udvikling, som told- og skattevæsenet siden begyndelsen af årtusindet har været igennem. De gennemgår det – ifølge forfatterne på visse punkter tyndbenede – beslutningsgrundlag, der lå til grund for de store ændringer. De gennemgår de mange ændringer i planerne, der løbende blev foretaget, og de beskriver de problemer, som med jævne mellemrum opstod. De beskriver de enkelte aktørers rolle, herunder Folketingets kontrollerende indsats – og de giver et fyldigt bud på, hvorfor projektet efter deres opfattelse gik galt. Alt i alt et kærkomment alternativ til de mange opportunistiske automatreaktioner, dette sagskompleks ellers har fremkaldt.

Bogen påpeger med rette en hel del fejl, som blev begået i forløbet, og den bidrager til et langt mere nuanceret billede af udviklingen inden for skatteadministrati- onen de sidste 20 år end det, som ellers er blevet præsenteret. På denne måde bliver bogen forhåbentlig et korrektiv til de for- hastede og letkøbte forklaringer, mange beslutningstagere betjener sig af. Men når dette er sagt, indeholder bogen desværre også en del fejl og fejlslutninger; mangler der er væsentlige, fordi de på deres egen måde skaber et nyt, men stadig forenklet og ensidigt billede af udviklingen.

Bogen behandler de tre vigtige beslut- ninger, der blev taget omtrent samtidig omkring 2004-2005: Statens overtagelse af ligningsopgaven fra kommunerne, samlingen af gældsinddrivelsesopgaven i SKAT samt den betydelige modernisering af IT-systemerne, som også blev påbe- gyndt på dette tidspunkt. I virkeligheden ville det efter min mening give et mere retvisende billede, hvis man talte om fire store projekter: De tre initiativer lagde op til væsentlige besparelser på det nye SKATs budget; men en redegørelse fra konsulentvirksomheden Boston Consul- ting Group betød, at der skulle indhøstes langt større gevinster – så store gevinster, at det i mine øjne er mere præcist at se denne opgave som en selvstændig i for- længelse af de tre øvrige. Finansministe- riet havde bestilt konsulentvirksomheden til bl.a. at undersøge, hvor store bespa- relser, der kunne høstes generelt i SKAT.

En – urimelig – kort gengivelse af forfatterens vurdering af processen er: Embedsmændene var så forhippede på at samle så mange opgaver som muligt i et stort samlet SKAT, at det lykkedes dem at lokke politikerne med på pro- jektet uden ret meget underbyggende og

undersøgende forarbejde; at der løbende blev foretaget så mange justeringer, at man tabte overblikket; at hele processen var så lukket og forhastet, at man hver- ken lyttede til andre synspunkter eller gjorde sig tilstrækkelige overvejelser om, hvorvidt man var på rette vej – og at dette tilsammen er årsagen til at alt gik galt.

Og her viser bogen og gennemgangen sin absolut største svaghed. For bogen giver nemlig ikke noget klart svar på, hvad det er for problemer, man mener at have fundet årsagen til. Forfatterne siger det egentlig selv hen imod slutningen af bogen: Man havde måske ikke nået alt, hvad man stillede i udsigt i 2004 og 2005, men der var dog – som noget ret enestå- ende i den offentlige sektor – gennemført massive besparelser, sideløbende med at opgaverne fortsat blev varetaget. Som det siges i bogen: Det var fremkomsten af andre – i virkeligheden uvedkommen- de – sager, som har befæstet indtrykket af en myndighed på afgrundens rand. Forfatterne nævner selv sagen om refu- sion af udbytteskat, problemerne med ejendomsvurderingerne og flere sager, der skabte tvivl om retssikkerheden på skatteområdet.

SKATs problemer er i dag så massive, at det næsten ingen mening giver at forsvare hverken den løbende opgavevaretagelse eller de organisatoriske ændringer, som bogen omhandler. Men kigger man lidt mere nøgternt på det, mener jeg, at det er grundlæggende forkert – de mange af bogen påpegede fejl til trods – at postu- lere, som forfatterne gør, at projektet entydigt slog fejl.

Det vigtigste element i strukturæn- dringerne i 2004-2005 var den statslige overtagelse af ligningen. En opgave, der bestod i at samle næsten 275 kommunale

og omkring 30 statslige enheder. Gik det galt? Jeg har ikke hørt om nævneværdige problemer på dette felt. Danmark har vel i dag verdens mest effektive lønmodtagerligning og den bedste selvangivelsesprocedure overhovedet. Fusionen var en fornuftig konsekvens af disse ændringer og en forudsætning for en videre udbygning af den automatiserede lønmodtagerligning og selvangivelsesprocedure.

Det andet element var overtagelsen af gældsinddrivelsen. Her er kritikken utvivlsomt på sin plads – processen var forhastet og ikke tilstrækkelig gennemtænkt, og som det også påpeges i bogen: Man hjemtog besparelserne før rationaliseringsgevinsterne indfandt sig – hvilket har snæver sammenhæng med det tredje element i ændringerne, nemlig systemmoderniseringen, der også har frembudt en række vanskeligheder ikke mindst med EFI-systemet.

Summa summarum er, at det lykkedes at gennemføre en uhyre kompliceret sammenlægning af ligningsorganisationen, som efter min mening klart har forbedret ligningsindsatsen, samtidig med at der er sket en historisk effektivisering. Systemmoderniseringen blev gennemført med store forsinkelser og fordyrelser, og EFI kom af mange årsager aldrig til at fungere. Men hvis de andre uheldige sager ikke var dukket op, ville man så udlægge denne historisk store øvelse så negativt?

Man kan også anskue samme problemstilling fra en anden vinkel. Har problemerne med ejendomsvurderingerne og med udbytteskattefusionen noget som helst med de organisatoriske ændringer at gøre?

Uanset mange ytringer om det modsatte i den daglige debat må det vist være evident, at der ingen sammenhæng er

mellem svindelen på de 12,7 mia. kr. og de 10 år tidligere gennemførte organisatoriske ændringer, herunder de personalereduktioner som løbende blev foretaget.

Hvad ejendomsvurderingerne angår giver bogen en udførlig beskrivelse af hændelserne og initiativerne på dette område. Det fremgår heraf, at der i skatteministeriet var stor bevågenhed om de problemer, der senere gav anledning til skandaler og skarp kritik fra Rigsrevisionen. Når der alligevel ikke blev gjort noget for at forbedre vurderingerne, skyldtes det politisk vægelsind og bastant modvilje fra Finansministeriets side. Jeg mener, at forfatterne selv konkluderer, at problemerne på ejendomsbeskatningsområdet ikke kan tilskrives de organisatoriske ændringer i 2004 og 2005.

Bogens kritik er berettiget i den forstand, at meget kunne være gjort bedre, og at f.eks. sammenbruddet på restanceområdet har sin rod i de påpegede fejl. Men kritikken skyder over målet, når den i en håndvending gør hele forandringsprojektet til en fiasko. Og dette skudsmål kan forfatterne kun slippe igennem med, fordi nogle spektakulære og graverende, men i denne sammenhæng uvedkommende sager, i mellemtiden har skabt en antagelse om, at intet på skatteområdet fungerer.

Også på mindre væsentlige områder giver bogen et fejlagtigt billede.

Det anføres gentagne gange, at embedsmændene i skatte- og finansministerierne nærede en nærmest religiøs forkærlighed for en statsliggørelse af ligningsopgaven. Normalt beskylder man jo ikke embedsmænd for at pleje egne interesser, og gør man det, kræver det en vis sandsynliggørelse. Det nærmeste man kommer dette, er følgende citeret fra bogens side 12:

”Det var altså en embedsmandsdrøvet proces. Så meget vidste vi, inden vi gik i gang med denne bog.” Påstanden bliver gentaget otte eller 10 gange, men det gør den nu ikke rigtige.

Jeg kan kun udtale mig på egne og nærmeste medarbejders vegne. Jeg var personligt stærkt optaget af nogle ubestridelige uhensigtsmæssigheder i den bestående to-strengede struktur. Ifølge loven har skatteministeren ansvaret for, at ligningen over alt i landet er effektiv og ensartet. Imidlertid havde ministeren overhovedet ingen indflydelse på den indsats, der blev udført i forhold til de enkelte borgere og virksomheder. Det var ene og alene kommunerne, der bestemte, hvor mange og hvilke ressourcer, man ville afsætte. Det var også kommunerne, der bestemte, hvordan ligningen skulle gennemføres.

Et blandt mange kuriøse og formentlig noget maliciøse rygter gik f.eks. på, at der fandtes en ”ligningsgrænse”, der fulgte Mølleåen nord for København, idet de rige nordkøbenhavnske kommuner ikke ønskede en nærgående ligning af deres borgere. Et måske mere relevant problem udgjorde de kommuner, hvor der lå en meget stor og for kommunen altafgørende virksomhed. Det ville ikke kunne undre, hvis der i disse kommuner var en vis forsigtighed med at kontrollere denne virksomhed og dens ejere.

Med 275 selvstændige og suveræne skatteforvaltninger med meget vekslende størrelse siger det vel sig selv, at det var svært for skatteministeren at sikre, at ligningen var lige effektiv og ensartet over hele landet. Mange af disse forvaltninger var meget små – helt ned til omkring 10 ansatte – og disse skulle kunne håndtere alle forekommende spørgsmål i relation

til indkomstskatten for personer og erhvervsdrivende. Med stigende kompleksitet i lovgivningen og idelige lovændringer var der overhængende risiko for skattekontorer, som ikke var i stand til at løfte opgaven betryggende. Derfor var skatteministeriets embedsmænd optaget af, hvordan vi kunne afhjælpe disse og lignende problemer.

Mit eget forslag til en delvis løsning var etablering af såkaldte §60-samarbejder, hvor flere kommuner går sammen om at løse opgaven i fællesskab. Det lykkedes faktisk at etablere et relativt stort antal – i enkelte tilfælde blev endog de statslige told- og skatteregioner også tilknyttet disse samarbejder.

Når jeg arbejdede for denne løsning, skyldtes det, at jeg anså en en-strengt struktur for helt usandsynlig. Så usandsynlig, at jeg på et offentligt møde på Nyborg Strand i 2001 eller 2002 udtalte, at jeg anså en snarlig fredelig løsning på Mellemøstens mange problemer for mere sandsynlig end en samling af den statslige og kommunale skattesektor. Denne profeti blev som bekendt nogle år senere gjort til skamme, men det ændrer ikke på, at bogens udsagn om embedsmændenes præference for en statslig model ikke kun er u-underbygget; den er direkte forkert.

I bogen kritiseres flere steder, at man så ofte ændrer strukturen i SKAT i løbet af den omhandlede proces. Rigtigt er det, at der blev gennemført mange ændringer, og det er nok også på sin plads at erkende, at dette har skabt usikkerhed, kompetencetab og forvirring. Jeg synes dog, at bogen glemmer, at flertallet af disse ændringer hverken skyldtes en usikker hånd fra ledelsens side eller utålmodighed.

Når en organisation skal reduceres fra

over 10.000 ansatte til omkring 6.000 sker det selvsagt ikke i ét hug. Både geografisk og organisatorisk var det nødvendigt at gå frem med små skridt. Der sker en løbende tilpasning, som indebærer, at man både hvad lokaliteter, organisering og konkret bemanding angår er nødt til hele tiden at justere. Man søgte at kompensere for denne usikkerhed og ustabilitet at operere med nogle målbilleder, der angav hvilket mål, man var på vej imod. Ingen tvivl om, at det skaber problemer, men det er svært at se alternativer, når noget nødvendigvis må ske gradvist.

Jeg vedkender mig mange af de problemstillinger og fejl, som de to professorer har beskrevet. Men det største problem ved processen har de efter min mening overset – muligvis pga. ukendskab til den måde, arbejdet i centraladministrationen foregår på.

Skatteministeriet og SKAT kom ind i en åleruse. Fusionen på ligningsområdet var efter min mening – modsat forfatterens – velplanlagt og gennemtænkt. Som

forfatterne selv skriver flere steder gælder det i politik om at slå til, når lejlighed byder sig. En sådan lejlighed bød sig ret pludseligt for en omorganisering af indrivelsesopgaven. Ministeriet påtog sig denne opgave – og her er det nok på sin plads både at tale om overmod, jf. bogens titel, men tillige om et ikke ubetydeligt pres mod ministeriet; et pres der i praksis ikke er lette veje ud af. Med Boston Consulting Groups redegørelse blev et rationaliseringsinitiativ pludselig ændret til et meget massiv sparekrav, der forudsatte langt mere indgribende initiativer end dem, der var en følge af de øvrige initiativer.

Det er velgørende, at bogen søger at beskrive læren af en proces, hvis udfald med rette kan diskuteres. Som sagt har det ikke skortet på snuptagsforklaringer og dermed også på snuptagsløsninger. Måske denne bog kan skabe grundlaget for en mere nuanceret debat. Blot trist, at bogen formentlig vil give næring til nye misforståelser.

Pressemeddelelse · november 2018 · Museum Tusculanums Forlag

Fremgang, krise og stilstand

De danske byers historie 1536-1720

af Ole Degn

346 sider · rigt illustreret

Indb. · 22 × 27 cm.

ISBN 978 87 635 46362

I kommission for Told- og Skattemuseum Selskab

DKK 348 · \$ 53 · € 47

NETOP UDKOMMET

For yderligere oplysninger, pressemateriale mv. kontakt:

Salg og marketing

Museum Tusculanums Forlag

Dantes Plads 1, 1556 København V

info@mtp.dk · 3324 1414 · www.mtp.dk

I dag bor hovedparten af danskerne i byer, og de fleste betragter byerne og bylivet som en næsten naturgiven selvfølgelighed. Men i virkeligheden er de danske byer produktet af en lang, historisk tilblivelsesproces, hvor byens funktion og indretning over århundrederne har ændret sig markant.

Dette er den første samlede fremstilling af de danske byers historie i en helt afgørende periode af deres udvikling – fra Reformationens omvæltninger af den bestående samfundsorden i første halvdel af 1500-tallet, henover etableringen af en stærk, dansk enevældig kongemagt og frem til afslutningen af Store Nordiske Krig i 1720, der indvarslede en lang florissant periode for de danske byer.

Ole Degn beskriver skiftende konjunkturer, internationale relationer og lokale forhold, som tilsammen skaber et portræt, ikke bare af byernes rum og bygninger, men også af deres beboere og det dagligliv, der udspillede sig inden for bymurene. Forfatteren bruger sin omfattende indsigt, opbygget gennem mere end 50 års studier i dansk og europæisk byhistorie, til at identificere, beskrive og forklare forskellige bytyper og deres særegenheder fra byer med et kongeligt slot over fæstningsbyer, søfarts- og færgebyer og ned til de mindste byer.

Bogen er rigt illustreret og gennemgår alle bylivets facetter – både de institutionelle, politiske, sociale og økonomiske – på baggrund af kyndig brug af skattekister, told- og afgiftsregnskaber og materiale fra dødsboopgørelser og den eksisterende forskningslitteratur suppleret med helt nye, hidtil upublicerede kildestudier.

Her er kort sagt en byhistorie, der både trækker de store historiske linjer op og samtidig lader læseren komme helt tæt på datidens dagligliv med arbejde, konflikter og fester.

Ole Degn (1937-2017) var dr.phil., tidl. arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Han arbejdede med dansk forvaltningshistorie og økonomisk og social historie 1550-1800, herunder byhistorie, søfartshistorie og toldhistorie. Han er forfatter til en lang række bøger bl.a. *Ribe 1500-1950*, *Scandinavian Atlas of Historic Towns*, nr. 3, 1983 og har skrevet hæfter om toldarkiver, rådstuearkiver og folketællinger i Arkivernes Informationsserie. Ole Degn var redaktør af *Zise, Told- og Skattemuseum Tidsskrift* 2003-09.

Told- og Skattehistorisk Selskab har til formål at skabe interesse for told- og skattehistorie samt for det danske toldvæsens og det danske skattevæsens historie.

Selskabet har siden 1978 udgivet tidsskriftet
Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift.

Af særpublikationer er hidtil bl.a. udsendt:

Den gamle grænse – set på postkort af Jens Bruhn, 1978.

Toldboder – set på grafiske blade af Jens Bruhn, 1979.

Kongeaalen eller Den gamle Grænse af P. Eliassen, (1925-26), 1980.

Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere
af Jens Jensen med en efterskrift af Lars Bjørneboe, (1938), 1981.

Fra Sise til Moms. Træk af det bornholmske toldvæsens historie af Bodil Tornehave, 1981.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi – 1982 af Tove Wihlborg Andersen og Gunnar Jakobsen, 1982.

Krydstoldvæsenet – Det sejlene toldvæsen 1824-1904

af Robert Svalgaard, udgivet ved Holger Munchaus Petersen, 1983.

Dansk toldhistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-V af Mikael Venge, Henrik Becker-Christensen, Henrik Fode, Anders Monrad Møller, Paul Gersmann, Alf Therkildsen og O. Tobiesen Meyer, 1987-1990.

Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917 af Poul Erik Olsen, 1988.

Odense toldkammers historie 1632-1988 af Otto Madsen og Anders Monrad Møller, 1989.

En tolders erindringer – 54 år i toldvæsenets tjeneste af Henry G. Petersen, 1989.

En tolders liv af Knud Bro, 1989

Fra toldkammer til speditjonsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie af Lars Bjørn Madsen, 1990.

Det gamle Aalborgbus – Told og skatter på Christian II's tid af Mikael Venge, 1991.

Helsingør Toldkammer af Lars Bjørn Madsen, 1991.

Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmere af Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen, 1994.

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne af Ole Degn, 1994.

Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund af Anders Monrad Møller, 1994.

Grænsen i 75 år, 1995.

Tolder 1942-1993 af Vagn H. Vinje, 1995.

Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat af Karen Hjorth, 1998.

Dablerups Pakhus i frihavnen – et fortidsminde med fremtid af Henry Voss, 1999.

Set gennem mine briller af Peter Søndergaard, 2000.

Dansk skattehistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-VI

af Mikael Venge, Leon Jespersen, Claus Rafner, Anders Monrad Møller og Hans Chr. Johansen, 2002-2008.

I hundrede ord. Bladvirksomheden 1903-2003 af Ole Østergaard Pedersen, 2003.

Tolden i Sundet. Toldoprævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 red. af Ole Degn, 2010.

Vi agter... fra torskegilder til klageportal af Henrik Fode og Laust Grove Vejlstrup, 2011.

De københavnske Toldassistenters Begravelseskasse, 2012.

Toldbygninger på Bornholm af Mogens Lau, 2016.

The Sound Toll at Elsinore. Politics, shipping and the collection of duties 1429-1857

edited by Ole Degn, 2017.

Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720 af Ole Degn, 2018.

Bøgerne kan købes på www.zise.dk, så længe lager haves.

Indholdsfortegnelse

Henrik Gjøde Nielsen:

Told- og skatte-, by- og øhistorie s. 47

Mogens Jensen:

Tre toldergenerationer – Lilliefeld s. 48

Johannes Holm Petersen:

Fra grænsebetjent til toldinspektør s. 86

Henrik Gjøde Nielsen:

Læsø Land s. 92

Henrik Gjøde Nielsen:

Fremgang, krise og stilstand s. 94

Peter Loft:

Overmod og Afmagt s. 97